

İRAN İSLAM CUMHURİYETİ: TARİHİ, SİYASETİ VE DEMOKRASİSİ

Nasır NİRAY*

Didem DENİZ**

ÖZET

Ortadoğu ülkelerinin birçoğunda olduğu gibi İran'da da siyasal anlamda çalkantılar yaşanmaktadır. İslam'ı ön plana çıkaran ve devlet yönetim biçimini Şer-i hükümlere dayandıran İran, adını, Batı dünyasında, son on yıllardır terör ve insan haklarının ihlali konularında duyurmaktadır. Bunun yanı sıra İslam Cumhuriyeti olarak yönetilen İran'ın demokratik olup olmadığı da tartışılmaktadır. Bu çalışmanın amacı İran'ın demokrasi yolunda hangi aşamada olduğunu incelemek ve bugünkü İran'ı oluşturan temel öğeleri ortaya koyarak İran İslam Cumhuriyeti'nin siyasal kültür yapısını incelemektir.

Bu çalışmada ilk olarak İran İslam Cumhuriyeti'nin temelini oluşturan siyasal, sosyal, kültürel ve etnik faktörler; tarihsel boyutlarıyla incelenecek, daha sonra İran'ın 30 yıllık Cumhuriyet hayatı değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Demokratikleşme, İran İslam Cumhuriyeti, İran İslam Devrimi

ABSTRACT

As much of the Middle East Countries, political turbulences are also occurred in Iran. Iran which brings Islam in the foreground and leans state administration type on Islamic judgement, has announced its name in the western world on terrorism and violation of human rights in the last decades. Furthermore it's also discussed that Iran which is administered by Islamic Republic is democratic or not. The aim of this paper is to examine which level does Iran in democracy way and search the form of political culture of Iran by bringing up basic elements that creates today's Iran.

First, in this paper, political, social, cultural, and ethnical factors that underlying of Islamic Republic of Iran will be examined with historical dimensions, then thirty years of republic life will be evaluated.

Keywords: Democratization, Islamic Republic of Iran, The Islamic revolution in Iran

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü.

** Arş. Gör., Ege Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü.

GİRİŞ

İran, dünya basının gündeminden düşmeyen ve çoğu zaman da adı ülke içi kargaşa ve terörle anılan bir ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. İran'ın "Hürmüz Boğazı'nı denetleyen stratejik konumu, Hazar Havzası ve Basra Körfezi'nde sahip olduğu zengin hidrokarbon rezervleri, önderliğini yaptığı Şii İslam ideolojisi ve kökten dinci radikal örgütlerle sürdürdüğü yakın ilişkiler nedeniyle Orta Doğu, Orta Asya ve Kafkasya dengelerinde ağırlığı hissedilen bir ülke"¹ olması onun tüm dünya için önemini de vurgulamaktadır. Bu kadar zengin petrol ve doğalgaz rezervine sahip olan ve Ortadoğu'da önemli bir dinsel önderlik üstlenen bu ülkenin son günlerde de nükleer silahlarla ve cumhurbaşkanlığı seçimleriyle gündeme gelmesi bu ülkeyi Türkiye'nin olduğu kadar Ortadoğu'nun ABD'nin ve AB'nin de ilgi odağı haline gelmesine yol açmıştır.

Günümüzde İran'ın son yüzyıldaki siyasal yapısı, ağırlıklı olarak, bilimsel araştırmalara "Pehlevi Hanedanlığı Dönemi" ve "İslam Cumhuriyeti" olarak iki ayrı dönem çerçevesinden konu olmaktadır. Her iki dönem de kendine ait karakteristik özellikler taşımakla birlikte birçok anlamda birbirinden farklı uygulamaların ve sosyal kimliklerin yaşandığı dönemler olarak irdelenebilirler. Genel kanı devrimden sonra İran'ın, monarşik yönetimden Cumhuriyete geçmesine rağmen, demokratikleşme açısından çok fazla ileriye gidemediğidir. Bunun temel sebepleri arasında Devrimin bir İslam devrimi olması ve temelini Şer'i hükümlere dayandırması ile Devrim'in muhafaza edilmesi adına katı ve çoğu zaman kanlı önlemlerin alınması önemli yer tutmaktadır.

Karmaşık bir yapıya ve geçmişe sahip olan İran'ın etnik nüfusu da oldukça çeşitlilik göstermektedir. 1956'da yapılan etnik sayımlara göre İran'da Fars, Azerbaycan Türkü, Kenger Türkü, Kürt, Türkmen, Arap, Beluç, Ermeni, Lor, Bahaî, Zerdüş, Assuri ve Yahudi toplulukları yaşamaktadır². Toplam nüfusun %50'sini Farslar oluştururken %30 oranında Türk bulunmaktadır. Kürt nüfusu ise %10 civarındadır. Azeri Türklerin çoğunluğu Şii olmasına karşın Kürtlerin çoğunluğu Sünni'dir³. Ülkenin büyük bir kısmını Şii nüfus oluştursa da bu kadar çeşitliliği tek bir mezhep içinde toplamak, zaman zaman İran'a asimilasyon suçlamalarını

¹ Kemal Turan, "İran Nükleer Krizinde Bıçak Sirtında Siyaset", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Haziran 2008, Sayı 7, s. 39-40.

² Cavid Veliev, "İran'ın Etnik Yapısı", *Cumhuriyet Strateji*, 27 Haziran 2005, Sayı:52, s. 9.

³ Halis Çevik, *Uluslararası Politikada Ortadoğu*, NKM yayıncılık, Konya, 2005, s. 56-57.

yöneltilmektedir. Bu yüzden, İran'ın bugünkü uygulamalarını değerlendirmeden önce nasıl bir tarihsel devlet kültürüne sahip olduğunu ve bunu neyin biçimlendirdiğini incelemek şimdiye ışık tutmak açısından önemli görünmektedir.

İran'ın demokrasisini ele almadan önce Kışlalı'nın da belirttiği gibi demokrasinin oluşumunda yer alan 3 öğeden bahsetmekte fayda vardır. Bunlardan ilki seçim, ikincisi özgürlük, üçüncüsü ise bağımsız yargıdır. Tüm bunların eksiksiz olarak sağlanması demokrasinin varlığı ve sürdürülebilirliği açısından önemlidir. Bu sistemde muhalefetin özgürlüğü ve bu özgürlüğünün yasal olarak korunması oldukça önemlidir. Özgürlüğün ve yargı güvencesinin olmadığı bir ortamda yapılan seçim, ancak çoğunluğun diktasıyla sonuçlanabilmektedir. Ayrıca, demokrasinin işlenmesi açısından, haber alma, düşünce ve örgütlenme özgürlükleri önemli bir önceliğe sahiptir. Düşünme özgürlüğü, öncelikle yönetenlerden farklı düşünebilme özgürlüğüdür⁴. Bu sebeple İran'da demokrasiyi ele alırken İran'da sadece seçimlerin yapılıp yapılmadığı değil aynı zamanda ülkenin özgür ve bağımsız olup olmadığı da incelenmelidir. Özgür düşünce, muhalif sesler ve bu muhalifliğin kendine yaşama alanı bulabilmesi İran'ın demokratik olabilmesi için önemli faktörlerdir. Bu yüzden İran'daki demokrasiyi bu noktalarından da incelemek daha sağlıklı sonuçların ortaya çıkmasını sağlayacaktır.

A. MONARŞİDEN DEVRİME İRAN'IN DEMOKRATİKLEŞME MACERASI

1.Tarihsel Artalan

İran, tüm Ortadoğu ülkeleri arasında ve tüm dünya için önemli bir konjonktüre sahiptir. Zengin petrol ve doğalgaz yatakları büyük bir ekonomik gücü ifade ederken bulunduğu havza ve nüfusunun niteliği/niceliği açısından da önemli bir jeopolitik yapıya sahiptir. Hem soğuk savaş döneminde hem de sonrasında İran büyük devletlerin göz hapsinde olmuş, bazen bu güçlerin güdümünde bazen de bu güçlerin bir tanesine dayanarak diğer güçlere kafa tutarak dünya gündeminde yerini korumuştur. Bunun yanı sıra İran, son yüzyılda İngiliz ve Ruslar tarafından Almanya'nın yanında olması gerekçesiyle işgal edilse de, çoğu zaman fiziki bağımsızlığını koruyan nadir Ortadoğu devletlerinden biri olmuştur. İran'ın temel siyasal ideolojisi diğer İslam ülkelerinde de olduğu gibi dinsel bir temele sahiptir. Din, devlet ideolojisini belirleyen en büyük faktördür. Ancak

⁴ Ahmet Taner Kışlalı, *Siyasal Sistemler Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s.244-245.

İran diğer birçok İslam ülkesinden farklı olarak Sünni mezhebine göre değil Şii mezhebine göre yönetilmektedir. Bu da İran'ı bölgedeki diğer Şii nüfusa sahip ülkeler tarafından tehlikeli bir ülke yapmaktadır.

Bugünkü İran'ın dinsel ve siyasal boyutunda önemli bir yere sahip olan Safeviler'in kökeni 13. Yüzyıla kadar dayanmaktadır. Safeviler İran Azerbaycan'ı denilen bölgede bir grup aile tarafından kurulmuştur bu tarikat, yüzyılın sonuna doğru bir Şii tarikatına dönüşmüştür⁵. Safevi Hanedanlığı uzun bir süre bu bölgeyi yönetse de 18. Yüzyılın ortalarına doğru zayıflamaya başlamış ve nihayetinde de yıkılmıştır. Safevi Hanedanlığını yıkan en önemli etmen İran'daki kabileler arası çatışmadır. Bu çatışmalar ülkede büyük karışıklıklar çıkarmış, bölgede 1794'e kadar istikrarlı bir hükümet kurulamamıştır. Bu tarihte bir Türk kabilesi olan Kaçarlar, İran'da denetimi ele geçirmiş ve merkezi bir hükümet kurmuşlardır. 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam eden bu egemenlik Rıza Şah tarafından sona erdirilmiştir⁶.

Kaçarlar, Safevilerden farklı bir din ve idare anlayışına sahiptirler. Öncelikle Safevilerin aksine Kaçarlar kendilerini Kayıp İmam'ın temsilcisi olarak görmemişlerdir. Bunun yanında din işlerini de tamamen ulemalara bırakmışlardır. Ancak, dini devletin denetimi dışında tutmaları, Şiiliğin daha da gelişmesinde neden olmuştur. Şii ulemaları özellikle eğitim ve hukuk alanında önemli yerlere gelirken içtihat yapma konumuna da sahip olmaları, yani 'müçtehit' olmaları, bu ulemaların özellikle hukuk alanında güçlü bir pozisyonda olmalarını sağlamıştır. 19. yüzyıla doğru müçtehitlerin sayıları oldukça fazlaşmış ve bu durum aralarında bir hiyerarşinin doğmasına neden olmuştur. Bu hiyerarşide daha yetkili olanlar 'Ayetullah'⁸ olarak anılmıştır. Dinin devletten bağımsız bir konuma gelmesi ile saygınlıkları artan bu grubun kararları, halk tarafından Şah'ın kararlarına tercih edilmeye başlanması bu grubun ne kadar güçlü olduğunun açıkça bir göstergesidir⁷.

İran, Kaçarlar döneminde dış politikada birçok sorun yaşamıştır. 19. yüzyılın ortalarından itibaren İngiltere ve Rusya'nın bu bölge üzerinde etkisi olduğu görülmektedir. Rusya'nın yeni yeni güç kazanması İngiltere'nin ise bu gücü dengelemek istemesi İran'ı kuzeyden Rusya'nın güneyden İngiltere'nin baskısına maruz bırakmıştır. İran adeta bu iki ülke arasında bir "tampon bölge" haline gelmiştir. I. Dünya Savaşı ile birlikte bu tampon

⁵ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007, s. 82.

⁶ Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitabevi, Ankara, 1996, s. 78.

* Ayetullah "Allah'ın İşareti" anlamındadır.

⁷ Arı, *Geçmişten Günümüze....*, s. 86-87

bölge, İngiltere ve Rusya tarafından paylaşılsa da 1917 Bolşevik Devrimi'nden sonra (yaptıkları devrimin özünden ötürü) Rusların bölgeyi terk etmesi ile birlikte İran tamamen İngiltere'nin etkisi altına girmiştir⁸.

İran'da, yüzyılın başında, İngiliz – Rus çekişmesi devam ederken; din sınıfının da büyük rol oynadığı bir anayasal devrim gerçekleşmiştir. Bu devrim İran'ın siyasi tarihinde önemli bir yer teşkil etmekle beraber aynı zamanda siyasal yapısında da köklü değişikliklere yol açmıştır. Bu devrime kadar geçen dönemi özetleyecek olursak İran'ın İslamiyet'ten sonra birçok hanedanlığın himayesinde yönetildiğini ancak bu hanedanlıkların kabile savaşları sebebiyle sürekliliğini devam ettirecek bir ülke yapısına geçemedikleri görülmektedir. Bunun dışında İran'ın tarihiyle ilgili en önemli noktalardan biri İran'ın Şiilik anlayışından ve ulemaların etkisinden hiçbir dönemde ayrılmamış olmasıdır. Dinin devletten bağımsızlaştırıldığı Kaçarlar döneminde bile Şiiliğin yükselişi devam etmiştir. Müçtehitlere geniş olanaklar tanınması; belki de İran'ın bugünkü siyasal kültürünü oluşturan temel faktörlerden biri olmuştur.

2. Meşrutî Devrim Dönemi

20. yüzyılın başlarında İran toplumunda Batı kaynaklı (insan hakları, halka dayalı hükümet gibi) kavramlar yaygınlaşıp sorgulanmaya başlamıştır. Halk sarayın iyi yönetilememesi, düzenin başıbozukluğu, yabancı güçlerin İran'daki etkisi sebebiyle çeşitli hareketlenmelere sebep olmuştur. Bu hareketlenmelerin en önemli nedenlerden biri, ulemaları fazlasıyla kızdırmış olan, dini kuruluşların mal ve mülkünün kamulaştırılması ile ilgilidir. Şah'ın lükse düşkün bir hayat yaşaması ve borçları kapatmak adına İngilizlere petrol imtiyazları tanınması, halkı iyice Şah'a karşı kıskırtmıştır. Petrolün üzerinde denetim sağlayan İngiltere ise Ortadoğu politikasını bunun üzerine kurup bu denetimin devamlılığını sağlamaya çalışmıştır. Nitekim Şii din adamlarının önderliğinde Başkentte gösteriler başlamıştır. Şah'ın askerlerine karşı 10.000 kadar İranlı İngiliz büyükelçiliğine sığınmıştır. Büyükelçiliğin arabuluculuğu ile Şah hem bir kurucu meclisin kurulmasına hem de anayasanın yapılmasına razı gelmiştir⁹. İngilizlerin bu anlaşmacı tavrı İran'da başa gelebilecek her türlü otoriteyi kontrol altına almak istemesinin de açık bir örneğidir. Nitekim ileriki dönemlerde de görüleceği gibi hem İngiltere hem ABD İran'ın siyasal yapısında oldukça önemli rol oynayacaktır.

⁸ Sander, *a.g.e.*, s. 78-79.

⁹ Arı, *Geçmişten Günümüze...*, s.89, Sander, *a.g.e.*, s.78-79.

Aslında İran'da muhalif hareketi başlatanlar Laik entelektüellerdir. Siyasi yapının katılımcı bir biçim kazanmasını isteyen laiklerin muhatabı ise orta sınıftan laik kimseler olmuştur. Laiklere İran'da yönetimden rahatsız olan diğer bir grup daha eklenmiştir. Bunlar Necmabadi, Seyid Muhammed Tabatabai, Mirza Hüseyin Tahrani gibi müçtehitlerdir. Bu grup, yukarıda sayılan nedenlerin dışında ülkenin giderek laikleşmesi, Batılı eğitimin yaygınlaşması, geniş halk kitlelerinin ezilmesi gibi nedenlerle Şah yönetimine muhalif olmuşlardır. Laikler ve bu grup farklı boyuttan muhaliflik sergileseler de monarka karşı bir meclis isteme konusunda birleşmişlerdir¹⁰. Ayrı düşüncelere sahip grupların bir arada hareket etmesi 1979 Devriminde de görülmektedir. Ortak amaçlara sahip düşüncelerin bir arada hareket etmesi kısa süreli çözümler getirirse de devamında bu gruplar arasında yaşanan çatışma, birbirleri üzerinde baskı yaratılmasına ya da bu düşüncelerden birinin tasfiye edilmesine neden olacaktır.

Meşruti Devrimin ardından İran'da kurulan İlk meclis, ikincisi daha sonra kabul edilen iki anayasa taslağı hazırlamıştır. Bunlardan ilki ekonomik alanda düzenlemelere giden ve yasama organını yetkili kılarak monarkın otoritesini sınırlayan Temel Yasadır. İkincisi ise, İran vatandaşlarının haklarını tanımlayan Ek Temel Yasa'dır. Buna göre yasama organına, bakanların atanması ve görevden alınması gibi yetkiler verilmiştir. Ancak her iki taslakta da sekülerizm net bir biçimde söz konusu değildir. Anayasa, devletin resmi dinini Oniki İmam Şiiliği olarak belirlemiştir. Müçtehitlerin oluşturacağı bir Yüksek Komite ise yasaların şeriata uygunluğunu denetlemekle görevlendirilmiştir¹¹. Aslında Laik entelektüeller, anayasayı müçtehitlerin istediği doğrultuda hazırlamak taraftarı olmamışlardır. Ancak, bu iki grup arasında çıkan çatışma anayasaya "İslamiyet'e aykırı kanun çıkartılamayacağı, meclise sevk edilen yasa tasarılarının beş kişilik bir müçtehitler grubu tarafından kontrol edileceği, İslamiyet'e aykırı bulunması durumunda daha Meclis'e intikal etmeden geri çevrileceği yolunda bir maddenin konulmasıyla"¹² sonuçlanmıştır. Bu noktadan hareketle İran'da yapılacak her türlü muhalif hareketin seküler olmayan bir yapıya sahip olacağının ilk sinyallerinin verildiğini söyleyebiliriz.

Kurulan yeni meclisin bazı uygulamaları, halk üzerinde bu yeni yönetimin Şah'ın uygulamalarından daha kötü olduğu kanısını uyandırmıştır. Yüksek enflasyon ve ekonominin kötüye gitmesinin yanı sıra kuzeyden

¹⁰ Asaf Hüseyin, *İran'da Devrim ve Karşı Devrim* (Çev. Taha Cevdet), Pınar Yayınları, 1988, s.58-59.

¹¹ Arı, *Geçmişten Günümüze*..., s.90.

¹² Hüseyin, *a.g.e.*, s.60.

Rusya ve güneyden İngiltere'nin kendilerine ait etki bölgeleri oluşturmaları, halk üzerinde, yönetimin egemenliği koruyamadığı fikrini pekiştirmiştir. Bu durumun en doğal sonucu olarak da saraya bağlı grupların sayısı artmıştır. Buradan güç alan Şah Muhammet Ali, 1908 yılında Kozak Tugayına Meclisi kapattırması ve anayasacıların önde gelenlerini tutuklatmıştır. Bu durum İran'ı bir iç kargaşaya götürürken, Şah'ın bu kargaşayı çözümleyememesi Şah'ı oğlu lehine tahttan feragat etmeye mecbur bırakmıştır. 1909 yılında ise İkinci meclis kurulup anayasa tekrar yürürlüğe girmiştir. Ancak bu durum olayları çözüme kavuşturmamıştır. İktidarlar arasındaki mücadele sokağa da yansınca 1911 senesinde İngiltere kendi çıkarları doğrultusunda İran'ın güneyini, Rusya ise kuzey bölgelerini işgal etmiştir. Ruslar ayrıca Amerikalı mali danışmanı ülkeden çıkarma isteğini ortaya koymuş ve istediklerinin yapılmaması halinde Tahran'ı da işgal edeceklerini bildirmiştir. Meclisin bunu kabul etmemesi üzerine hükümet, meclisi feshetmiş Rusya'nın isteğini de yerine getirmiştir. Böylelikle İran, I. Dünya Savaşı'na hükümetin otoritesi tartışılır bir ortamda ve iki tarafı da işgal altında girmiştir¹³.

İran'da yaşanan bu dönem aslında İran İslam Devrimi'nin bir öncüsü olarak gösterilebilir. Şah yönetimine karşı her ideolojik görüşten insan, dini önderlerin etrafında toplanıp Şah'a karşı İran vatandaşlık haklarını elde etme yoluna gitmişlerdir. Ancak kurulan meclisin de bir çözüm yolu bulamaması ya da halkı refaha ulaştıramaması sorunun başka boyutlardan da incelenmesi gerektiğini ortaya çıkarmaktadır. Bunun yanı sıra İran'ın sahip olduğu petrol rezervleri İran'ın asla dış ülkelerin ilgisinin dışında kalamayacağını da bir göstergesidir. Özellikle İngiltere ve ABD'nin bu petroler üzerinden yürüttüğü İran ve Ortadoğu politikası İran'ın sürekli olarak iç ilişkilerine karşın potansiyelini kendilerinde görmelerine yol açmıştır.

Anayasal devrim, İran'ın demokratik olma yolunda attığı ilk adım olmuştur. Ancak devrimin dinsel boyutunun ağırlık kazanması ve istikrarın sağlanmasındaki acemilik ve başarısızlıklar o dönem içerisinde incelendiğinde İran'ın hala demokratik bir siyasal kültüre sahip olmamasının bir göstergesi olarak ele alınabilir. Bu demokratik kültürün sağlanamamasının önündeki en büyük engellerden biri ise dini liderlere çok fazla önem verilmesi ve yönetim, hukuk ve yasama gibi önemli organların onların ellerine bırakılmasıdır.

¹³ Arı, *Geçmişten Günümüze...*, s. 90-91.

3. Pehlevi Hanedanlığı Dönemi ve İslam Devrimine Giden Yol

I Dünya savaşının başlayıp, Bolşevik Devrimi'nin gerçekleşmesi ile birlikte Sovyet Rusya, İran topraklarından çekilmiştir. Böylelikle İngiltere tek başına İran topraklarında nüfuz kurmaya başlamışken bu durum, İran'daki merkezi otoriteyi iyice zayıflatmıştır¹⁴. Fiili denetimin dış güçlerde olması Kaçar hanedanlığının otoritesini yoka indirmiştir. İngiltere ve İran arasında yapılan bir anlaşmayla da İngiltere, İran'ın idare ve askeri teşkilatını düzenleme görevini üstlenmiş, aynı zamanda İran'a teknik ve mali konularda yardım etme vaadinde bulunmuştur. Bu anlaşma İran'daki milliyetçileri rahatsız etmiş, İran Meclisi de bunun sonucunda anlaşmayı tasdik etmemiştir. Ancak olaylar dinmemiş, protestolar devam etmiştir. Bunun üzerine Kozak Tugayı ile Tahran'a gelen Albay Rıza Han, bazı politikacıları tutuklamış, Şah'tan Ziya Tabatabai'yi başbakanlığa getirmesini istemiştir. Başbakanlıkla görevlendirilen Ziya Tabatabai'nin ardından Rıza Han da Genelkurmay Başkanlığına getirilmiştir. Ancak Rıza Han 3 ay sonra başbakanı istifaya zorlayarak kontrolü ele geçirmiş ve 3 yıl başbakanlık yapmıştır. Şah Ahmed'in İran'ı terk etmesi üzerine Rıza Han'ın girişiminde Kurucu Meclis, Kaçar Hanedanlığına son veren bir anayasa hazırlamıştır¹⁵. Sonraları Pehlevi unvanını alacak olan Rıza Şah, modernleşme ve merkezileşme politikası izlemiştir. Yaptıkları Atatürk'ün modernleşme modeline benzetilse de din ve devlet ilişkilerini ayırmayı denememiş olması Atatürk'ten en büyük farklılığı olmuştur¹⁶. Böylelikle İran'ın son monark hanedanı tahta geçmiş, 1979 Devrimine kadar sürecek Pehlevi Hanedanlığı dönemi başlamıştır.

a. Rıza Şah Dönemi: Geç Gelen Modernleşme

Rıza Şah dönemi demokratikleşmenin olmasa da modernleşmenin yaşandığı bir dönem olmuştur. Rıza Şah, İran'ın İslamiyet öncesi görkemini vurgulama yönünde çeşitli adımlar atma çabasına girişmiştir. Günümüzde Rıza Şah, bir diktatör olarak tanınmakla birlikte milliyetçi ve modernleşmeci tavrı ile de bilinmektedir. İran onun döneminde geç de olsa bir modernleşme hareketine girmiştir. Rıza Şah'ın Batıya yönelik yüzü ile onu diğer İran Şahlarından farklılaştıran en önemli özelliklerinden biridir.

Rıza Şah döneminde İslamiyet'ten önce İran dini olan Zerdüştlük, tekrar İran'ın resmi dinleri arasında sayılmıştır. Eski Sasanice'den etkilenerek

¹⁴ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1990*, (Cilt I:1914-1980), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1994, s.209

¹⁵ Arı, *Geçmişten Günümüze...*, s. 194.

¹⁶ Bernard Lewis, *Ortadoğu*, (Çev. Selen Y. Kölay), Ankara, 2006, s.432.

hanedanlığa “Pehlevi” adı verilmiştir¹⁷. Modernizasyonu; eğitim ve ordu üzerinde yoğunlaştıran Rıza Şah Eğitim sistemine vatanseverlik, milliyetçilik ve batılı düşüncelerin yerleşmesini sağlayacak atılımlarda bulunmuştur. Bunun yanı sıra kapitülasyonları da kaldırmış, ekonomik alanda devletçiliği tercih etmiştir. Ayrıca Ordu üzerinde de reformlara gitmiş ve orduyu disiplinize etmiştir¹⁸. Şah Rıza'nın Orduya verdiği önem İran ordusunun Şah döneminin en büyük destekçilerinden biri olmasını da sağlayacaktır.

Rıza Şah, İran'da önemli kargaşalara yol açan kabilelerin otoritelerini zayıflatmak için de çaba harcamıştır. Bu sebeple kabilelerin elindeki toprak miktarını sınırlayarak ve silahlarını toplatarak ortadan kaldırmış; otoriteyi tek bir noktaya yani kendisine toplamıştır. Bunun yanı sıra hukuk alanında da sekülerleşme yolunda adımlar atmış, şeriat yasalarının yanına Fransız hukukunun esas alındığı bir yapı kurmaya çalışmıştır. Mahkemelere hangi davaların dinsel hangi davaların yeni anlayışa göre görüleceğine dair yetki vermesi, ulemaların bu konudaki güçlerini oldukça kısıtlamıştır. 1939'da ise tüm vakıflar devlete bağlanmıştır; böylece ulemaların ekonomik bağımsızlığı kalmamıştır. Ayrıca kılık kıyafet kanunu ile birlikte Batılı bir görünüme geçmeyi hedeflemiştir. Kadınlar siyasete karşı özendirilse de seçme ve seçilme hakkı kadınlara verilmemiştir. Eğitim alanında yaptığı reformlarla reform yanlısı gençler yetiştirilmiştir¹⁹.

Rıza Şah modernleşme çabalarının birçoğunda etkili olmuştur. Ancak İran'ın o dönemdeki yapısı bu modernleşme hareketini benimseyecek ve yaşatacak güce sahip değildir. Öncelikle, her ne kadar eğitim sisteminde modernleşme sağlanıp, yurtdışına öğrenciler gönderilse de yeni nesil, reform hareketini destekleyip devam ettirecek bir güce erişememiştir. Bunun yanında okuma yazma oranı da istenen seviyeye getirilememiştir. Batı tipi bir modele uygun reform sağlamak isteyen İran, Batı ile çok fazla yakın olmadığı için model uygulaması zayıf kalmıştır. Ayrıca İran reformların kök salabileceği homojen bir yapıya da sahip değildir²⁰. Çeşitli ırk ve mezheplere bölünmüş olan İran, tabanını belirlemede zorlanmıştır. Bunun temel sebepleri arasında Rıza Şah'ın Farslaştırma politikası altında asimilasyon yaptığı düşüncesinin Fars olmayan halklar tarafından yaygınlaşması gösterilebilir.

¹⁷ Sander, *a.g.e.*, s.79.

¹⁸ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 209.

¹⁹ Arı, *Geçmişten Günümüze.....*, s. 195-196.

²⁰ Sander, *a.g.e.*, s. 80.

Rıza Şah, Hitlerin iktidara geçmesi ile birlikte Sovyetlere karşı bir müttefik bulduğunu düşünmüştür. Bu sebeple kendisine yardımcı olmak üzere Alman uzman ve danışmanları Tahran'a davet etmiştir. Bu yakınlık; hem İngiltere'nin hem de Sovyetlerin, İran'ı, İkinci Dünya Savaşı'nda tekrar işgal etmesi ile sonuçlanmıştır. Nitekim Rıza Şah, 1941 senesinde tahtan indirilerek uzaklaştırılmıştır²¹.

b. Şah Muhammed Rıza Pehlevi Dönemi: Son Şah–Son Hanedanlık

İran, II. Dünya Savaşı sırasında İngiliz ve Sovyet orduları tarafından Rıza Şah'ın Alman sempatisini olduğu gerekçesiyle işgal edilmiştir. Bunun üzerine ülkeyi terk eden Şah Rıza'nın yerini, oğlu Muhammed Rıza Pehlevi almıştır. Batılı ülkeler ile iyi ilişkiler kurmaya çalışan İran'da, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Sovyetler Birliği'nin güçlü çıkmasıyla birlikte Sovyetlerin bu bölgeye baskısı artmış, bu durum ise Şah'ın Batılı ülkelere yakınlığını daha da pekiştirmiştir²².

Rıza Şah, ülkesi işgal altındayken başa gelmiştir, geldiği dönem işgaller, savaşlar ve ayaklanmaların ertesinde, karışıqlarla dolu bir dönemdir. Bu ortam; kabile liderleri, ulema sınıfı ve büyük toprak sahiplerinin de aralarında bulunduğu geleneksel elitlere tekrar eski konumlarını kazanmak için bir fırsat doğurmuştur. Bu grupların karşısında ise Rıza Şah döneminde güçlenen ordu ve monarşinin devamında çıkarı olan kişiler yer almıştır. Bu iki tarafın dışında olan bir grup ise reform yapılması konusunda sistemi zorlayan bir grup olarak diğer güçlerin dışarısında kalmıştır²³. Şah Muhammed Rıza Pehlevi işte bu iktidar boşluklarının ve bu güç mücadelelerinin içinde iktidar koltuğuna oturmuştur. Geldikten bir süre sonra mutlak iktidarı ele geçirse de Muhammed Rıza Şah'ın şahlık dönemi oldukça karışık geçmiştir.

İran'da petrolün kontrolünün uzun zamandan beri İngiltere'nin elinde olması İngiltere'nin İran'a müdahalesini kolaylaştırmış bu da halkın bu konuda tepki göstermesine sebep olmuştur. 1949 yılında yapılan yeni bir petrol anlaşması halkta büyük bir karşı çıkmayla sonuçlanmıştır. Bu tepki hükümetin kötü yönetimi ile birleşince, ülke karışıklıklar içine girmiştir. Ulusal Cephe Hareketi'nin önderi Musaddık bu karışıklıkta başbakanlığı ele geçirip petrol endüstrisini devletleştirmiştir. Bu sırada yurtdışına kaçmış olan Şah'ın da yetkilerini azaltmak konusunda parlamentoyu ikna etmeye

²¹ Sander, *a.g.e.*, s. 80

²² ———, “İran'ın Bölgesel Politikalarına Bakış”, Erişim Adresi: <http://www.tasam.org/index.php?altid=426> Erişim Tarihi: 25.11.2009

²³ Arı, *Geçmişten Günümüze*..., s.245-246.

çalışmıştır. Musaddık zengin bir aileden gelmektedir ve siyasi arenada çeşitli güçler tarafından desteklenmektedir. Bunların arasında Milliyetçiler, dinsel otoriteler, komünist ve komünist olmayan radikaller, toprak soyluları ve Şah'ın otoritesine karşı olan tüm diğer güçler yer almaktadır²⁴. Bu kadar kalabalık bir topluluğun desteğini almasına rağmen Musaddık iktidarı, İngiltere şirketlerinden gelen petrol parasının kesilmesi ve bunun yanı sıra Dünya Bankası ve ABD'den gelen kredilerin durması sebebiyle ekonomik sıkıntılar yaşamaya başlamış, Şah'ın da etkisiyle istifa etmiştir. Ancak bu süreç çok uzun sürmemiş Musaddık halkın yoğun desteğiyle tekrar Başbakan olmuştur. Ayrıca Meclis de kendisine tam yetki vermiştir. Bu durum doğal olarak Şah'ın otoritesini oldukça sarsmıştır. Böylelikle Muhammet Rıza Pehlevi, Musaddık'a karşı ordu, ABD ve İngiltere'nin gücüne başvurmuştur. Bu güce ve İran'a uygulanan ekonomik ambargoya dayanamayan Musaddık, sonuç olarak 1953'te düşürülmüştür. Bu tarihten sonra Şah İran'da muhalefeti acımasızca bastırma politikasına gitmiştir²⁵. Görüldüğü gibi İran'da muhalif seslerin bastırılması ekonomik bir krizle çok rahat başarılabilmektedir. Demokrasinin en önemli sacayaklarından biri olan muhalefetin yasalarla korunması kültürü Şah döneminde çok fazla yaşanmamıştır. Aksine iktidarın tehlikeye düşmesi ile birlikte antidemokratik yollar tercih edilmiştir.

1963 yılı İran için önemli olayların geliştiği bir yıl olmuştur. Beyaz Devrim ve devrime karşı ayaklanmalar İslam devriminin temellerinin atılıp sistematik çalışmaların başlamasına sebep olmuştur. 1960'ta Parlamento 20. dönem için seçimlere gitmiş, fakat eyaletlerdeki halk seçimlere hile karıştırma çabalarını protesto etmiştir. Güvenilirliğini yitirmiş bir seçim ve başarısız ekonomi Milli Cephe'nin önderliğindeki on bin Tahranlı öğrencinin gösterilerine neden olmuştur. 1961'de ise tüm öğretmenler maaşlarının düşüklüğünü protesto etmek için greve gitmiştir. 1962'de Kennedy yönetiminin etkisiyle toprak reformu yasa tasarısı imzalanmış, bunu aylardır kapalı olan parlamentonun toplanması talebi ile öğrenci ve öğretmenlerin grev ve protestoları izlemiştir. 1963 Ocak ayında ise Şah 6 Maddelik "Beyaz Devrim"i referanduma götürmüştür. Bu devrim kadınlara oy hakkı, işçilere kar ortaklığı, seçim reformu ve ormanların özelleştirilmesini içermektedir. Ancak bu devrim paketi tam olarak uygulanamadan 1963 Haziranında halktan bazı kesimler darbe rejimine karşı kanlı bir ayaklanma başlatmışlardır. Ayaklanan grup içerisinde öğrenciler, kamu görevlileri, aydınlar, Çarşı esnafı ve din adamları yer almıştır. Her

²⁴ Sander, *a.g.e.*, s. 235.

²⁵ *A.g.e.*, s. 236.

grup kendine farklı bir eleştiri alanı bulmuştur. Sol ‘Reforma Evet, Diktatörlüğe Hayır’ sloganıyla, sağ (din adamları, Çarşı Esnafı) ise toprak reformuna ve kadınların oy hakkına karşı eleştirileriyle yola çıkmışlardır. Sağ grup ayrıca devletin mülkiyet haklarına el koymasından da şikâyetçi olmuşlardır²⁶. Olayların çıkış noktaları ve kişileri açısından 1963 olayları 1979 İhtilalinin bir provasını niteliğinde değerlendirilebilir²⁷.

İslam devrimine giden yol 1963’ten sonra alt yapısını oluşturmaya devam etmiştir. Şah yönetimi, Batı ülkelerinin modernleşme sürecini örnek alsada; yönetimin sadece ekonomik liberalleşme yolunda adımlar atmış olması, otoriter yönetimi sonucunda demokrasinin geri planda kalması gelişimin tek yönlü ve sakat olmasına yol açmıştır²⁸. Bunun yanı sıra monarşinin dikta özelliği, siyasi polis SAVAK’ın sınırsız yetkileri, rejimin yönelimleri üzerine her türlü tartışmayı da yasaklamıştır. Şah’ın dikkat ettiği eğitim sistemi ise kentsel orta sınıfın atılımına yardımcı olsa da; siyasal sistemde varlığını göstermesine gücü yetememiştir. Aynı zamanda hiçbir ifade özgürlüğünün olmaması da orta sınıf arasında demokrasi kültürünün gelişmemesine yol açmıştır²⁹. Özetle Şah yönetimi İran’ı modern bir çizgiye oturtmak istese de sadece ekonomik anlamda birkaç adım atabilmiştir. Bu adımların birçoğu da sadece Saray ve Tahran’ın belirli bölgelerinde kendini göstermiştir. Batı kaynaklı düşünceler Şah yönetiminde özgür bırakılmamış, monarşi, diktatörlükten kurtaramamıştır. Durum bir zaman sonra öyle bir hal almıştır ki; bugün yan yana düşünilemeyecek olan birçok siyasi görüş, Şah’a karşı ortak hareket edecek hale gelmiştir. Tüm bunların gerçekleşmesinde İran üzerindeki diğer ülkelerin de etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Bu ülkelerin kendi çıkarları doğrultusunda ekonomik hayatı kontrol altında bulundurmaları, devrime giden sürecin daha fazla gelişip hızlanmasında etkin bir faktör olmuştur.

²⁶ Val Moghadam, “*Anti Emperyalizm mi, Sosyalizm mi? İran’da Devrim ve Sol*”, içinde *İran Devrimi Din, Antiemperyalizm ve Sol* (Der. Serpil Üşür), Belge Yayınları, İstanbul, 1992, s. 114-115.

²⁷ Hakan Yılmaz, *Tarih Boyunca İhtilaller ve Darbeler*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2002, s.397.

²⁸ Ercan Çitlioğlu, “*İran’ı Anlamak*”, *Uluslararası Güvenlik ve Stratejik Araştırmalar Merkezi*, İstanbul, 2009, s. 28. Erişim Adresi: <http://busam.bahcesehir.edu.tr/rapordosya/irani-anlamak.pdf> Erişim Tarihi: 25.11.2009.

²⁹ Gilles Kepel, *Cihat İslamcılığın Yükselişi ve Gerilemesi* (çev. Haldun Bayrı), Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2001, s. 115-116.

B. İRAN DEVRİMİ: SONUN BAŞLANGICI; BAŞLANGIÇIN SONU

1. Devrimden Önce İran'ın Sosyo-ekonomik Yapısı

İran Devrimi Ayetullah Ruhullah Musavi Humeyni'nin * önderliğinde gerçekleşmiştir. Şeriatmadari** ve Mahmud Talegani*** ise İran Devrimi'ne giden süreçte ulema sınıfında önemli rol oynamışlardır. Her üç liderin de farklı bir İran düşüncesi olmasına ve Devrim'den sonra Şeriatmadari ve Talekani'nin muhalif bir duruma geçmelerine rağmen, üçünün de Kum'da eğitim görmüş olmaları dikkatleri Kum kentinin yapısına çekmektedir. Kum Kenti, Tahran'ın aksine modern bir çizgi taşımamakla birlikte tarihi boyunca muhafazakâr elitlerin kalesi olmuştur. Sineması, TV antenleri ve hatta Televizyon'u bile olmayan Kum'da alkollü içecek tüketilen veya satılan bir yer de yoktur. Hatta Kum'da “çadar” (çarşaf) giymeyen tek bir kadın bile yoktur³⁰. İşte devrimin liderleri bu kentte yetiştirilmiş ve eğitilmişlerdir. Devrimden önce Kum'un aksine Tahran ise modern duruşuyla dikkatleri üzerine çekmektedir. Ancak Tahran'ın tüm bölgeleri için aynı şey söylenemez. Öncelikle Tahran, kuzey ve güney'den ikiye ayrılmıştır. Kuzey zenginlerin güney ise fakirlerin yerleşim alanlarını oluşturmaktadır. Kuzey kesimde modern bir batı kentinin izleri görülürken güney kesim sefaletin izlerini taşımaktaydı. Güney'de bulunan kısımda gecekondulaşma oldukça

* 1902'de dindar bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelen Humeyni'nin babası bir toprak ağası tarafından öldürülmüştür. Önceleri büyük ağabeyi Ayetullah Pasandideh tarafından eğitilirken daha sonraları Ayetullah Abdulkarim Ha'eri Yezidi'nin öğrencisi olmuştur ve öğrenciliği onun ölümüne kadar devam etmiştir. Eğitimi süresince Kum'da kalan Humeyni 1927'de dini eğitiminin alt derecelerini bitirdikten sonra 1936'da saygı duyulan bir müçtehit olmuştur ve Monarşinin en üst dini yetkinlik anlamına gelen “Ayetullah El Uzma” sıfatına sahip beş kişiden biri olmuştur. Nikki R. Keddie'nin *Roots of Revolutions* adlı kitabına göre Humeyni İngilizlerle temas içerisindeydi. Keddie, Humeyni'nin Şah'ın reformlarına karşı olduğu ve bir Arap aracılığıyla İngilizlerden Şah'la savaşmak için büyük miktarda meblağlar aldığını da yazmıştır. Yılmaz, *a.g.e.*, s. 399

** Şeriatmadari bir anayasacıdır ve Kum'da Humeyni ile birlikte Ha'eri Yezidi'den ders alarak müçtehit olmuştur. Buradan ayrıldıktan sonra Necef'te ise yüksek bir eğitim almıştır. Tebriz'de 15 yıl öğretim veren Şeriatmadari, Pesavari'nin Sovyetlerden özerk Azerbaycan yanlısı tutumunu incelemiş, daha sonra Kum'a geçse de Azerbaycan'la bağlarını koparmamıştır. Şeriatmadari İhtilalin hem öncesinde hem sonrasında ılımlı bir anayasacı olmuştur ve Humeyni'yi izleyemeyen birçok kişinin lideri olmuştur. Yılmaz, *a.g.e.*, s.400.

*** 1950'li yıllardan beri Şah'a karşı dini muhalefetin ideolojisti olan Talegani dini eğitimini Kum'da almıştır. Rıza Şah'ın uygulamalarını protesto ettiği için birçok kez tutuklanan ve sürgüne gönderilen Talegani Bazargan ve Sahabi ile birlikte İran Özgürlük Hareketinde mücadele etmiş, 1978-79 İhtilallerinde milli öncü gruplar ve dini gruplar arasındaki bağlantıyı sağlayarak önemli bir rol oynamıştır. Yılmaz, *a.g.e.*, s.401

³⁰ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 399.

yoğun olmakla birlikte buradaki bazı bölgelerde 1 odada yaşayanların sayısı 6'ya kadar çıkmakta, aynı mutfak ve banyoyu birden fazla aile kullanmakta, aylık ise 100–200 dolar para kazanmaktaydılar³¹. Aslında İran, 1960'larda petrolle birlikte sanayileşmiş bir kapitalist toplum olma yolunda önemli gelişmelere sahne olmuştur. Ancak, bu gelişme toplumun her tarafına eşit yayılmamıştır. Kırsal ve kent arasında büyük farklılıklar doğmaya başlamıştır. Bunu takiben 1960'larda köyden kente göçlerin yoğunlaşması ile birlikte kent içerisinde de sosyoekonomik açıdan derin uçurumlar açılmaya başlamıştır. 1970'lere gelindiğinde nüfusun %10'unu oluşturan varlıklı kesim, toplam gelirden %40'luk pay alırken, kentlerdeki yoksul kesim, konut sıkıntısı çekmekte hatta gelirlerinin bazen %70'ini kiraya vermektedirler³². Bunun yanında tarımla uğraşan köylülerin daha iyi bir hayat yaşamak umuduyla yoğun bir şekilde köyden kente göç etmesi, klasik bir gecekondulaşma kültürünü de birlikte getirmiştir. İnsanlar kent yaşamı ile birlikte köy toplumunun dayanışma kültürünü kaybetmiş, rüşvet olgusu gelişmiştir. Sonuçta kent nüfusunun oluşturduğu genişlemenin yarattığı eşitsizliğe sosyoekonomik dönüşümün kendi eşitsizliği de eklenmiştir³³. Böyle bir sosyoekonomik yapı içerisinde kentlileşmeye çalışan İranlı fakir halkın, yaşam mücadelesi içerisinde sıkışıp kalmaları ve umutsuzluğa düşmeleri onları apolitikleştirirse de bir taraftan da din gruplarınca kolayca etkilenmelerini de sağlamıştır. Böylelikle Ulema; yönetimin baskıcı uygulamalarından ve gittikçe fakirleşmekten ümidini yitirmiş bu insanları rejimi yıkmak amacıyla rahatça seferber edebilir duruma gelmiştir³⁴.

İran'daki bu ortam göz önüne alınarak, devrime giden süreç incelendiğinde ülkenin ekonomik anlamda geri kalmışlığı göze çarpmaktadır. 1970'lerde yükselen petrol fiyatlarının halka yansıtılmaması ve zengin fakir arasındaki farklılığın artması İran'da muhalif seslerin yükselmesine yol açmıştır. Aynı zamanda petrol gelirlerinin sosyal olanaklara değil de askeri harcamalara ve halk tarafından da başarısız görülen reformlara gitmesi muhalif düşünceleri daha da pekiştirmiştir. Bu

³¹ Asaf Hüseyin, *İran'da Devrim ve Karşı Devrim*(Çev. Taha Cevdet), Pınar Yayınları, 1988, s.171-172.

³² Fred Halliday, "İran Devrimi: Eşitsiz Gelişme ve Dinci Popülizm"(çev. H. Erkan Sakallıoğlu), *İran Devrimi Din, Antiemperyalizm ve Sol* (Der. Serpil Üşür), Belge Yayınları, İstanbul, 1992, s.25.

³³ Halliday, *a.g.m.*, s.25.

³⁴ Hüseyin, *a.g.e.*, s.173-174.

muhalif düşünceler diğer muhalif düşüncelerle birleşip büyük grev ve protestoların yaşanmasına sebep olmuştur³⁵.

Sonuç olarak; İran Devrimi, çarşı esnafından köylüye, üniversite öğrencisinden radikal Şii gruplara ve Marksist eğilimlere kadar İran'da yaşayan ve şah tarafında olmayan herkesi kapsamaktaydı. Bu grubun içerisinde siyasal bakımdan dışlanmışlar, Şah'ın yönetiminden rahatsız olanlar, zenginleşen İran'dan yeterince pay alamayan ve giderek yoksullaşanlar, İran üzerindeki yabancı bağlantılardan rahatsızlık duyanlar, halkın dinden ve İran kültüründen uzaklaşıp yazlaştığını düşünenler gibi her türden ve gruptan insan yer almıştır. Hedeflerinin tamamı aynı olmasa da Şah karşıtlığı onları birleştirmiştir. İran devriminin en önemli özelliği ise tüm bu grupları iyi bir şekilde organize edip yönetmek olmuştur³⁶.

2. Devrimin İdeolojik Boyutu

İran'ın siyasal kültüründe yer alan düşünceler İslamiyet, monarşi ve milliyetçilik üzerine kurulmuştur. Bu üç düşünce de kendi görüşleri üzerinden siyasetlerini sürdürmüş, düşüncelerini topluma yayma amacı gütmüşlerdir³⁷. Ancak 1970'lere gelindiğinde monarşiye karşı olan her türlü siyasal düşünce ve grup – ki bunlar arasında aydınlar, liberal milliyetçiler, ulemalar, Marksistler, Pazar esnafı ve toprak sahipleri gibi muhalif güçler yer almaktadır – yine Şah yönetimine karşı ortak hareket etme, en azından Şah'ı düşürme konusunda hemfikir olma açısından birleşmişlerdir. Tüm bu grupların birleştiği en önemli unsur ise Şii İslam'dır. Şii İslam'ı tüm bu grupları harekete geçirecek en önemli araç olarak görülmüştür bu yüzden devrimin ideolojisini hem İranlı hem de Şii olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır³⁸. Bu ideolojinin başat rolünü ise ulemalar üstlenmiştir. Ulemalar İran siyasetinde ve tüm tarihi boyunca önemli bir rol üstlenmişlerdir. Bu rolü 1891–1892 tütün protesto hareketlerinde, 1906–1911 meşrutiyet devriminde, 1950'lerin başlarındaki petrolün ulusallaştırılması hareketinde, 1963'teki Şah aleyhtarı şiddetli gösterilerde ve 1978–1979 İran Devriminde etkin bir biçimde görmek mümkündür³⁹. Ancak İran devrimini sadece Ulemaların çalışmalarına bağlamak yanlış

³⁵ Ercan Çitlioğlu, “İran'ı Anlamak”, Uluslararası Güvenlik ve Stratejik Araştırmalar Merkezi, İstanbul, 2009, s. 21-22. Erişim Adresi: <http://busam.bahcesehir.edu.tr/rapordosya/irani-anlamak.pdf> Erişim Tarihi: 25.11.2009.

³⁶ Arı, *Geçmişten Günümüze...*, s.528

³⁷ Hüseyin, *a.g.e.*, s. 65

³⁸ Yılmaz, *a.g.e.*, s.407.

³⁹ Mansur Muaddel, “İran'da Şii Ulema ve Devlet”, içinde *İran Devrimi Din, Antiemperyalizm ve Sol* (Der. Serpil Üşür), Belge Yayınları, İstanbul, 1992, s.151.

olacaktır. Çünkü demin de saydığımız grupların tümü İran devriminde büyük rol oynamış, devrimin her aşamasında kendilerini göstermişlerdir. Bu grupları – en azından en bir kısmını- ele almak devrimin geçiş sürecini anlamak açısından bize yardımcı olacaktır.

Bu noktadan hareketle İran’da radikal İslamcı ulema sınıfı inceleyecek olursak bu sınıfın önemli bir güce sahip olduğunu görürüz. Ancak bu sınıfın sistematik bir ideolojik kuramı ilk başlarda yoktur. İran Devrimini gerçekleştirecek olan Humeyni bu ihtiyaca karşılık bularak Şii İslam ideolojisini kurgulamış, devrimin ideolojik alt yapısının hazırlayıcısı olmuştur. Humeyni, 1971’de yazdığı “İslam Hükümeti”^{*} adlı kitabında neden İslami bir devrime ihtiyaç duyulduğunu ve İslami rejimin nasıl yapılaşdırılabileceğini dile getirmiştir. Humeyni’ye göre Şii inancında olduğu gibi Mehdi dönecektir, ancak onun dönüşüne kadar topluma dini kurallar ışığında doğru yolu ve dürüstlüğü gösterecek İslami bir yönetime ihtiyaç vardır. Bu doğrultuda Velayet-i Fakih kavramını ortaya atar. Fakih, toplumda hakem görevi görecek, Kur’an öğretileri ışığında örnek alınacak ve model olabilecek yetkinliğe sahip olan uzmanlığı temsil edecektir⁴⁰. Böylelikle ulemanın ihtiyacı olan ideolojik güç ortaya çıkmıştır.

Humeyni, Şah’ın rejimine karşı şiddetli eylemler başlatmasıyla tanınmıştır. 1961’de rejim aleyhine yaptığı bir konuşma sonrasında tutuklansa da eylemlerine devam etmiştir. Kapitülasyon tasarısı aleyhine yaptığı bir konuşma sonucunda tekrar tutuklanmış, 1965’te ilk önce Türkiye’ye sürgün edilmiş oradan da Irak’a ve daha sonra Paris’e geçmiştir. Humeyni sürgüne gönderilmesine rağmen arkasında Tahran, Kum ve diğer önemli şehirlerde kendisini her anlamda destekleyen birçok din adamı bırakmıştır. Bunlar arasında Montazari ve Haşimi Rafzanjani de bulunmaktadır. Humeyni’nin yandaşları İran’da bir cami ağı kurmuşlar bu camilerde Humeyni adına büyük ölçüde para toplanmışlardır. Bu para sadece İslami aktiviteleri desteklemek için değil, aynı zamanda muhalif politik hareketleri desteklemek için de kullanılmıştır⁴¹. Sonuç olarak; hem Humeyni hem de devrim güçlü bir gelir kaynağı bulmuştur. Humeyni Irak’ta muhalif sesinin bastırılması konusunda baskıya uğrayınca Paris’e geçmiştir. Paris Humeyni ve İhtilal için önemli bir noktadır. Öncelikle Paris, Humeyni’ye dünyaya kendisini göstermesi açısından büyük bir olanak sağlamıştır.

* Houkumat-e İslami

⁴⁰ _____, “İran Niçin, Nereye?”, *Uluslararası Güvenlik ve Stratejik Araştırmalar Merkezi*, İstanbul, 2009, s.6. Erişim Adresi : <http://busam.bahcesehir.edu.tr/rapordosya/Iran-nicin-nereye.pdf> Erişim Tarihi: 25.11.2009.

⁴¹ Yılmaz, a.g.e., s.410.

İkincisi, Paris'te yaptığı röportajlar sayesinde (ki bu röportajlar 4 ayda 120'yi bulmuştur) İran'daki muhalefet hareketinin dünyada sempati kazanmasına ve kabul görmesine de neden olmuştur⁴². Aslında 1979 İran Devrimi, Ayetullah Humeyni'nin teknolojiyi çok iyi kullanması sebebiyle de özel bir devrimdir. Humeyni teknolojik devrim olarak nitelendirilebilecek bir yapı oluşturarak dünyada bir ilki gerçekleştirmiş hem de bu ağı kullanarak daha önce ulaşılmamış veya ulaşılamayacak kişilere ulaşılmıştır. Şah'ın sansürüne karşı Humeyni'nin nutuklarının kasetle dağıtılması ve emirlerinin telefonla verilmesi İran devrimini bu açıdan da özel kılmıştır⁴³. Humeyni'nin Devrimin en önemli adamı ve lideri olarak ön plana çıkması, onun muhalif güçleri birleştirmesi ve bu gücü Şah'a karşı en iyi şekilde kullanmasından kaynaklanmaktadır.

Devrim sürecinde etkili olan diğer bir grup Tudeh (Kitle) Partisi'dir. Parti 1941 yılında kurulmuştur. İran'daki modern komünist hareketin başlangıcı olarak kabul edilen Tudeh, reformist olmakla birlikte Marksist gençler tarafından kurulmuştur. Aslında Tudeh Partisi 1920'lerde kurulmuş olan Pers Komünist Partisi'nin (PKP) devamıdır. İran'da 1960'lara gelindiğinde gerilla türü örgütlenmeler başlamış, İran solu, Che Guevara ve Mao'nun düşünceleriyle tanışmıştır⁴⁴. Tudeh Partisi, her ne kadar Sovyet eğilimli olsa da liderleri Komünist sıfatını almaktan ve dini yapıya karşı gelmekten çekinmişlerdir. Tudeh Partisi daha sonra yapılacak olan 1953 seçimlerinde Musaddık'ın Ulusal Cephesi ile birlikte meclisin çoğunluğunu almıştır⁴⁵. Aslında İran solunun yeni yüzü olan yurtdışındaki İranlı öğrenciler, Musaddık'ı Tudeh'ye göre daha çok tutmuş ve Musaddık'ı bir kahraman olarak görmüşlerdir. Tudeh, onlar için Sovyetleri tutan ve bu sebeple İran'a ihanet eden bir parti olarak görülmüştür⁴⁶. Tudeh, aynı zamanda kurulduğu andan beri, milli demokratik devrimde küçük burjuvazinin rolünün ve kapitalist olmayan kalkınma yolu teorisinin propagandasını yaparak, yeni siyasal elit içinde güçlenmeye çalışmıştır. Bunun yanı sıra 'ilerici din adamları', 'devrimci İslam' gibi kavramların yaygınlaşmasında en önemli unsuru oluşturmuşlardır⁴⁷. Böylelikle Tudeh, İran Şii ideolojisine devrimci bir bakış açısı da getirerek sol düşünceyle ulemaları birleştirme yolunda önemli bir adım da atmıştır.

⁴² Yılmaz, *a.g.e.*, s.408.

⁴³ Lewis, *a.g.e.*, s.17.

⁴⁴ Yılmaz, *a.g.e.*, s.405.

⁴⁵ Arı, *Geçmişten Günümüze.....*, 246-249

⁴⁶ Val Moghadam, *a.g.m.*, s.113.

⁴⁷ *A.g.m.* s.141.

Ulusal Cephe ise bir siyasi parti niteliği taşımasa da birçok görüşün bir arada toplandığı ve genel anlamda milliyetçi düşüncenin hâkim olduğu bir platform olarak hareket etmiştir. Ulusal Cephe içerisinde Batı eğilimlilerin yanında ulemeden da isimler bulunmaktadır. Her iki grup da kendi istekleri doğrultusunda hareket etme eğiliminde olmuşlar; ulemalar İran'ın şeraitten uzaklaşmamasını isterken, Batı eğilimliler sekülerleşmeyi istemişlerdir. Bunun yanında ulusal egemenlik hayali ise her grubun ortak amacını oluşturmuş ve birbirine bağlamıştır⁴⁸. Aslında Ulusal Cephe 1949 yılında Musaddık tarafından kurulmuştur Grup içerisinde demin de bahsettiğimiz gibi liberal sağcılar, solcular, Panislâmcılar, milliyetçiler gibi birçok görüşe sahip gruplar yer almış, yine orta sınıf meslek sahipleri, öğrenciler, entelektüeller, çarşı esnafı ve bazı dini cemaatlerin aydın ve eğitilmiş kesimi tarafından da desteklenmişlerdir. Bu yüzden Ulusal Cepheyi bir parti olarak ele almak yanlış olacaktır. Bu platformun ortak amaçları arasında İran'da hukukun üstünlüğünü sağlamak, bağımsızlık ve özellikle kaynaklar üzerindeki yabancı egemenliğine son verecek millileştirme politikaları sıralanabilir. Bu grubun lideri Musaddık ise Batı tipi bir sekülerleşme ve demokratik yapının yerleştirilmesi amacıyla hareket etmiştir⁴⁹. Ulusal Cephe belki de diğer gruplar arasında demokrasi kelimesini en fazla ön plana çıkaran grup olarak karşımıza çıkmaktadır.

Halkın Fedailer (Fedaiyan-i Halk) grubu, Marksist bir gerilla örgütü olmakla birlikte Tudeh Partisinden farklı bir örgütlenmeye sahiptir. Bu gruba göre halk içerisinde büyük gruplar oluşturmak polislin halk içerisinde sızmasından ötürü imkânsızlaşmıştır. Onun yerine küçük birimler vasıtasıyla ve silah kullanarak halkta kurtuluşun ancak gerilla mücadelesiyle gerçekleşeceğini inandırmak genel amaçları olmuştur⁵⁰. Halkın Fedailer, kendilerine, Latin Amerika, Cezayir, Küba, Vietnam gibi ulusal bağımsızlık savaşları yaşayan ülkelerin gerilla savaşlarını örnek almışlardır. Dolayısıyla silahlı gerilla mücadelesi onların siyasal muhalefet yöntemini oluşturmuştur. Bu yöntemle, halkın gözündeki Şah'ın yıkılmazlık miti ortadan kalkacaktır. Fedailer bu amaçla 1970'te silahlı çatışmalara girmişlerdir. Bu çatışmalar arasında karakollar ve bankalara yapılan baskınlar ile yabancı ülkelerin diplomat ve askerlerine yapılan suikastlar yer almıştır⁵¹. Ancak 1977

⁴⁸ Arı, *Geçmişten Günümüze.....*, 246-249

⁴⁹ Rıza Köse, *Türk Basınında İran Reformcu Hareketi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2005. s. 23.

⁵⁰ Hüseyin, *a.g.e.*, s.198.

⁵¹ Gholamreza Poorbagher, *İran'da 1979 Devrimi'nden Sonra Egemenlik ve Siyasal İktidar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, s.64-65.

senesine gelmeden Halkın Fedaileri örgütü gücünün büyük bir kısmını yitirmiştir. Güçlerini yitirmelerindeki nedenler arasında ideolojileri ile Şii İslam'ı arasında bağ sağlayamaması ve bu sebeple halktan destek alamaması gösterilebilir⁵². Yine de halkın fedaileri “1977–78 dönemi boyunca kentli okur-yazarların, beyaz yakalı işçilerin ve üniversite öğrencilerinin şaha karşı muhalif eylemlere girişmesinde etkili olmuştur. Ayrıca geniş çaplı militan tabanı ve sempatizanı ile başlattığı silahlı mücadelesiyle Şah rejiminin devrilmesinde en etkili rolü oynamıştır”⁵³.

Halkın Mücahitleri (Mücahidin-i Halk) Fedaiyan gibi gerilla savaşları yoluyla mücadele vermek amacıyla 1960'lı yıllarda Ulusal cephe üyesi ve Tahran Üniversitesi mezunu olan 9 kişi tarafından kurulmuştur. İdeolojik olarak İslamcı olmakla birlikte İslam'dan devrimci bir yorum da çıkarmışlardır. Bu gruba göre emperyalizm İran'ı istila etmiştir. Onlara göre İran, kültürel, siyasi ve askeri emperyalizm tehlikesiyle karşı karşıyadır. Şahlık rejiminin baskı ve propagandalarına karşılık silahlı mücadele yapılması gerektiğini düşünen bu gruba göre Allah'ın birlik ilkesine ve İslam'ın ideolojisine uygun, sınıfsız bir toplum oluşturulmalıdır⁵⁴. Mücahitler yaptıkları eylemlerin halka ulaşip onları harekete geçireceğini ummuşlardır. Ancak Şah, haberler üzerine koyduğu sansürlerle bu grubun eylemlerinin halk tarafından bilinmesine engel olmuş, böylelikle mücahitlerin eylemleri ile birlikte halkta bir hareketlenme yaşanmamıştır. Ayrıca ordu ve Savak mücahitlerin yaptıkları eylemleri örtbas ederek de bu grubu elimine etmiştir⁵⁵. Mücahitler rejim için çok ağır sonuçlar doğuracak eylemlere girişeler de rejimi yıkamamışlardır. Devrim sürecinde ise çıkan ayaklanmalarda aktif rol oynamışlardır⁵⁶.

İslam Devrimi 1979'un başlarında artık olgunlaşmış olan bir durumun sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Aslında devrime giden sürecin başlama noktası, Şubat 1978'deki olaylar olmuştur. İran'da çeşitli şehirlerde mevcut rejime karşı olan her grup gösterilere katılmış olaylarda kanlı çatışmalar oluşmuştur. “*Protestocular Pehlevi yönetimine ve devletin batılı tarzdaki sembollerine, heykellere, içki dükkânlarına, sinemalara ve lüks otellere saldırdılar. Kalabalık çok fazla coşup ‘Şah’a ölüm! Amerika Defol!’; ‘Hüseyn bizim rehberimiz, Humeyni liderimiz’ diye bağırmağa başladı.... 500.000’den fazla gösterici, yönetimi protesto etti. 8 Eylül’de (Kara Cuma)*

⁵² Hüseyin, a.g.e., s.198.

⁵³ Poorbagher, a.g.t., s..65.

⁵⁴ A.g.t., s..66-67.

⁵⁵ Hüseyin, a.g.e., s.195.

⁵⁶ Poorbagher, a.g.t., s. 67

75.000 protestocu Jaleh kavşağına oturdu. Göstericilerle askerler, tanklar ve helikopterler ateş açtı. Kullanılan silahların çoğu Amerika'dan temin edilmişti⁵⁷. İran'da gösteriler durmamış devam etmiştir. Aralık 78'de Aşure günü "iki milyon insan Şah'ın ölümü, Humeyni'nin dönmesi ve İslami devletin kurulması için bağırarak sokaklarda yürüdü. Amerika'nın desteği Şah'a yeterli gelmiyor ve artık ülkesini kontrol edemiyordu. Nitekim 16 Ocak 1979'da Şah İran'ı terk etti"⁵⁸. Böylelikle devrim için uygun bir ortam hazırlanmış, Humeyni'nin liderliğindeki mücadele de başarıyla sonuçlanmıştır. Artık Humeyni, hem en üst Ayetullah olarak dini; hem de devrimin öncüsü olarak siyasi liderliğini kazanmış olarak 1 Şubat 1979'da İran'a dönmüştür. Humeyni döndükten sonra çatışmalar bir süre daha devam etse de 11 Şubatta devrimciler Şah taraftarlarına karşı zafer elde etmişlerdir. 1 Nisan'a gelindiğinde ise İran'da ne Pehlevi hanedanlığı ne de monarşi kalmıştır; artık İran İslam Cumhuriyetinin önünde hiçbir engel kalmamıştır. Aralık ayında Humeyni'nin dini liderliğinde İran'da günümüze kadar devam eden yeni bir teokratik dönem başlamıştır⁵⁹.

C. İRAN İSLAM CUMHURİYETİ: YIKILANLAR ÜZERİNE KURULANLAR

İslam Devrimi'nin gerçekleşmesi ile birlikte bazı düşünür ve yazarlar devrimin çok da uzun sürmeyeceği kanısındayken, diğer görüştekiler, devrimi gerçekleştiren liberal grubun liderliğinde yeni devletin şekilleneceği inancında olmuşlardır. Ancak İran Devrimi 30 yıldır katı şeriat kanunlarına uygun olarak etkisini sürdürmektedir. Sürecin bu hali almasında siyasi, ekonomik, sosyal, konjonktürel birçok sebeple birlikte, İran'ın iç dinamiklerini ve devrimin devamlılığını sağlamakla yükümlü Devrim Muhafızlarının etkisini sayabiliriz.

1. Yeni Yönetim, Yeni Lider: Humeyni

a. İslam Cumhuriyeti: Cumhuriyetin Kuruluşu, İlk Anayasa, İlk Muhalefet

İran'a dönen Humeyni, Mehdi Bazaran'ı, Bahtiyar'ın yerine geçici hükümeti kurmakla görevlendirmiştir. Geçici hükümetin kurulmasıyla birlikte İslam Cumhuriyeti'nin kurulması için referanduma gidilmiş ve halkın %99 oyuyla İran İslam Cumhuriyeti ilan edilmiştir⁶⁰. İslam Cumhuriyeti daha önce hazırlanmış olan Anayasayı laik olduğundan dolayı

⁵⁷ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 410.

⁵⁸ *A.g.e.*, s.411.

⁵⁹ Çitlioğlu, *a.g.m.*, s. 21-22.

⁶⁰ Arı, *Geçmişten Günümüze...*, s. 531-532.

benimsememiştir. Yeni bir anayasa oluşturulması için çalışmalara başlanırken, bu anayasanın Şii İslam'ına uyumlu olması konusuna dikkat edilmiştir. Anayasanın hazırlanması aşamasında öncelikle referandumla halkın görüşü belirlenmiş, Tevhidi Ulema tarafından bir taslak hazırlanarak Devrim Konseyi ve Humeyni'nin onayından geçirilmiştir. Ancak Anayasa taslağına son şeklini, ülkenin her bir yanından Devrim Konseyince seçilen uzmanlar vermiştir. "Uzmanlar (Biliciler) meclisi" olarak adlandırılan bu grup seçilmiş 75 üyeden oluşturulmuştur⁶¹. Her ne kadar uzmanlar meclisi seçilmiş kişilerden oluşsa da bu kişiler Humeyni yandaşları arasından çıkmıştır. Bu grup hem Humeyni'yi yücelten hem de onu Allah'ın temsilcisi durumuna getiren Velayet-i Fakih eksenine uygun bir anayasa taslağı hazırlamışlardır. Aslında Humeyni İslamcı militanları arkasına alarak Devrim Konseyi'ni kendi istediği insanlardan oluşturarak ve Uzmanlar Meclisini de bu prensiple belirleyerek kurulacak rejimi kendi çizgisinde şekillendirmiştir⁶².

2 Aralık 1979'da kabul edilen İran'ın ikinci anayasası, tüm sınırlarını İslami çizgiler çerçevesinde belirlemiştir. Anayasanın öne çıkan maddeleri arasında hükümetin görevleri de belirlenmiştir. Bunlar arasında sömürgeciliğin yok edilmesi, ülkenin yabancı kültürlerin etkisinin dışında tutulması, despotizm, otokrasi ve monopolizmden İran halkının uzak tutulması, yasalar dâhilinde siyasi ve sosyal özgürlüklerin sağlanması, halkın siyasi ve ekonomik geleceğini belirleyen kararlara katılımının sağlanması, ayrımcılığın yok edilmesi, halkın askeri eğitimden geçirilerek savunma gücünün artırılması, fakirlikle ilgili problemlerin ortadan kaldırılması, kadın ve erkeğe adil muameleyi içeren eşitlik esasına dayalı bir adalet mekanizmasının kurulup işletilmesi gibi birçok görev yer almaktadır⁶³. Bu açıdan bakıldığında anayasanın halkçı ve milliyetçi olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu anayasayla İran yönetimi üst bir kuruma da devredilmiştir. Böylece Humeyni'nin ideolojisi olarak belirlenen Velayet-i Fakih kavramı 1979 anayasasıyla yasal bir hal almıştır. "*Velayet-Fakih tarafından atanacak kuruldan oluşacak en üst organ durumundaki Ulema Kurulu, tüm yönetim ve yargı mekanizmalarının üstünde bir konuma sahip olacaktı ve Yüksek Yasama Konseyi ya da Anayasa Konseyi verilen bu kurula tüm yasal konuları onaylama ve reddetme yetkisi tanınıyordu*⁶⁴". Böylece iktidar, Velayet-i Fakih'in kişiliğinde merkezileşmiştir. Velayet-i

⁶¹ Hüseyin, *a.g.e.*, s. 215.

⁶² Poorbagher, *a.g.t.*, s.84 -85

⁶³ Hüseyin, *a.g.e.*, s. 216.

⁶⁴ Arı, *Geçmişten Günümüze...*, s. 533.

Fakih gücünü Allah'tan aldığı için ve Allah'ın adaletini yeryüzünde sağlayacak kişi olduğu için anayasanın teokratik bir şekilde düzenlendiğini ve demokrasinin sınırlı bir demokrasi olacağını söyleyebiliriz. Bu ilkeyle din, siyasetin merkezine konmuş, geleneksel inanç altüst edilmiştir⁶⁵. Velayet'i Fakih'in anayasaya sokulması, İran devrimini gerçekleştirenler arasında ilk en büyük muhalefeti de beraberinde getirmiştir. Ancak İran'da muhalif sesler çok fazla söz hakkı bulamamıştır. Bunun oluşmasında İran'ın uluslararası ilişkilerde diğer ülkelere rejimi ihraç etme ve bu ülkelerin tehlikeye karşı İran'la arasının bozulması da etkili olmuştur.

Humeyni'ye Velayet-i Fakih ile ilgili olarak gelen ilk eleştiriler, Kum'da birlikte eğitim aldığı ve devrimin önderlerinden olan Şeriatmadari ve Talegani'den gelmiştir. Liberal düşünceye sahip Ulema kanadında yer alan Şeriatmadari'ye göre ulemanın siyasete karışması doğru değildir. Ulema yalnızca denetleme yapmalı, düzenin bekçisi ve dengeleyici unsuru olmalıdır. Ona göre, Velayet-i Fakih sadece şeriatta yetkili bir temsilci bulunmadığı ve önemli konularda ilgilenmek gerektiği zaman uygulanabilen bir kurum olmalıdır. İktidar ve egemenliğin kökleri halktadır ve Velayet-i Fakih ilkesi bu gerçeklikle çelişmektedir. Nitekim Şeriatmadari bu madde çıkarılmadan anayasa taslağının demokratik olmayacağını ve referanduma katılmayacağını söylemiştir. Ancak bu davranış hem partisinin kapatılıp üyelerinin birçoğunun tutuklanmasına hem de kendisinin ev hapsiyle cezalandırılmasıyla son bulmuştur⁶⁶. Mahmut Talegani de Şeriatmadari ile benzer bir görüşle ulemaların yerini camii olarak belirlemiştir. Velayet-i Fakih kavramını ise Humeyni ve yandaşlarının siyasi çıkarları doğrultusunda ortaya çıktığını İslam'da böyle bir kurumun olmadığını söylemiştir. Eleştiri getiren bir diğer grup ise Halkın Mücahitleri ve Halkın Fedaileri adlı sol gruplar olmuştur. Tudeh ise bunlardan ayrılarak Humeyni'yi emperyalizm karşıtı olduğu için desteklemişse de 2 sene sonra bu parti de kapatılmıştır⁶⁷.

İran'da 1979 Devrimiyle Pehlevi hanedanının iktidarının sona ermesi ve monarşinin yıkılması, bunun yerine Şii yönetimin iktidarı devralması, önemli oranlarda Şii nüfusu barındıran Körfez bölgesindeki geleneksel monarşiler açısından sürpriz bir gelişme olarak karşılanmıştır⁶⁸. Devrimin tüm Ortadoğu İslam ülkelerine yayılabileceği korkusu, bu ülkeleri İran'a karşı temkinli olmaya itmiştir. Özellikle Şii nüfusu yoğun olan ülkelerden

⁶⁵ Poorbagher, *a.g.t.*, s.86-88.

⁶⁶ *A.g.t.*, s.86-88.

⁶⁷ *A.g.t.*, s.86-88.

⁶⁸ Nasır Niray, "Petrol'ün Ortadoğu Siyasi Gelişmelerine Etkisi", Fırat Üniversitesi *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, Cilt:IV, Sayı:2, Elazığ, 2006, s.20.

biri olan Irakla, İran büyük sorunlar yaşamışlardır. Bu çatışma İran devrimine sonucu düşünilemeyen bir ortam da sağlamıştır. 8 yıl süren savaş, İran'daki yeni rejimin pekişmesine sebep olarak İslam Cumhuriyeti'nin sürekliliğini sağlamıştır. Özellikle Güney Azerbaycan'da yaşanan milliyetçi ayrılıkçı hareketler, daha geniş kapsamlı olan İran milliyetçiliğiyle dengelenmiştir. Ayrıca Humeyni İran'a hedefler göstererek odak noktayı dış politikaya çevirmiştir. 52 ABD görevlisinin İranlı öğrenciler tarafından 444 gün boyunca esir alınması bunun örneklerinden biridir⁶⁹. Böylelikle İran'ın yakın ve uzak komşularıyla kurduğu sorunlu ilişkiler, rejimin kendini yeniden üretmesine yardım ederken dikkatler de başka tarafa toplanmıştır. Bu süreçte muhalif seslerin isteklerinin pek de fazla gündeme gelemeyeceği açıktır. Sonuç olarak cumhuriyetin yeniden şekillendirdiği siyasal yaşamda var olmaya çalışan İran halkının siyasal kültür yapısı dış politika ile çerçevenmiş daha milliyetçi bir yapı ile de biçimlenmiştir. Şii İslam'ı ise tüm bu faktörlerin üstünde kapsayıcı ve yönlendirici bir rol üstlenerek hem rejimi kendine göre şekillendirmiş hem de daha fazla içe kapanacak bir ortam bulmuştur.

b. İslam Cumhuriyeti'nin Siyasi Yapısının İlk Yılları

Devrimle birlikte, devrimci ulema ve yakınları arasından hem hükümeti hem de bürokrasiyi kontrol etme yetisine sahip yönetici bir elit grubu ortaya çıkmıştır. Bu grup farklı coğrafi, ekonomik ve sosyal çevrelerden gelmekle birlikte şehirli veya batılılaşmış orta sınıftan olmayan kişilerden oluşmaktadır⁷⁰. İran'ın üst yönetim tabakasında modernleşme yanlısı veya modern düşünceyi taşıyan insanların öncülüğünde bir grup olmaması İran'ın çağdaş, demokratik bir ülke olma yolunda çok fazla ileriye gidermemesinin bir sebebi olarak gösterilebilir. Bununla birlikte her ne kadar cumhuriyetçi bir söylemle iş başına gelinse de Velayeti Fakih gibi bir kurumun olması İran'ı cumhuriyet'ten çok teokrasiye kaydırmaktadır. İran'ın siyasal yapısı incelenirken bu noktaların göz ardı edilmemesi durumun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

1979 İran İslam Devrimi geniş halk kitleleri ve birçok siyasal görüşün bir arada toplanması ile gerçekleşmiştir. Ancak devrim sonrasında oluşturulan üst yönetim grubu ya da elitler daha çok Humeyni ve etrafındakilerden seçilmiştir. Liberal-milliyetçi gruplar, sol akımdakiler ve hatta ulemadan liberal cumhuriyetçi görüşe yakın olan birçok kişi veya grup,

⁶⁹ Çitlioğlu, *a.g.m.*, s. 21-22.

⁷⁰ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 413.

devrim sonrası yıllarda tasfiye edilmiştir⁷¹. Devrim sonrasında İran'daki siyasal düşünce yapısı İslamiyet, milliyetçilik ve liberalizm üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu eksenler doğrultusunda kutuplaşan siyasal gruplar arasında çeşitli görüş farklılıkları ve çatışmalar da yaşanmıştır. Humeyni'nin taraf olduğu İslami ideoloji karşısında sosyal adalet savunucuları, liberaller ve Marksist Leninist düşünceye sahip olanlar devrimin ilk dönemlerinde rejimin niteliği hakkında çeşitli sorunlar yaşamışlardır. Bu gruplardan Hizbullah olarak bilinen Humeyni ve yandaşları grubu, ulema liderliğinde İslam Fıkhının uygulanmasına taraf olmuşlardır. Milli liberaller ise devrimci uygulamalara karşı olmakla birlikte cumhuriyetten yana bir tavır sergilemişlerdir. Sol gruplar ise birbirinden farklı odak noktaları geliştirmiş, bazıları sosyal adaletten yana Marksist bir devlet hayali kurarken, bazıları İslami Marksist devlet kurma tarafında olmuşlardır. Liberal din adamları grubu ise ulemanın siyasal hayata girmesini uygun bulmazken, ulemanın yalnızca denetleme yapmasından yana olmuşlardır⁷². Bu siyasi partilerin haricinde devrim ideolojisini benimseyen ve Ayetullah Beşeti, Seyid Ali Hamaney ve Hatemi Rafsancani gibi isimlerin öncülüğünde İslami Cumhuriyet Partisi de kurulmuştur. Partinin kuruluşu hem devrim ideolojisini siyasal bir platformda güçlendirmek, hem de muhaliflerin İslam devriminin hedeflerinden sapmamalarını temin etmektir⁷³. Ancak bu parti ileride daha net görüleceği gibi siyasal yaşamda tüm gücü elinde bulunduracak ve İran'ın siyasal yapısını derinden etkileyecektir⁷⁴.

Aslında İran- Irak Savaşı; Humeyni'nin, İran'ı tek elden yönetmesine büyük olanak sağlamıştır. Çünkü o dönem içerisinde Irak'a karşı söylemler; Saddam'ın Amerikan ajanı olduğu ve Irak'ın iç sorunlarını çözmek için devrim aleyhtarlarını beslediği yönündedir. Böylelikle Humeyni Irak'a karşı İran'ı tek bir güç haline getirecek fırsatı bulmuştur. Bu sebeple bu savaş, İran'ın özgürlük üzerine bir söylem inşa etmesi yerine; devrime sadakatle bağlanma, ulusal egemenlik ve Irak'a karşı bir olmak üzerine dönmüştür. Böyle bir ortamda halk durumu kontrol altında tutmak isteyen Humeyni'den yardım ummuştur. Bu da Humeyni için altın bir fırsat yaratmıştır⁷⁵.

Devrimin hem içerde hem dışarıda korunmasını sağlayan iki askeri güçten bahsedebiliriz. Bunlardan ilki, İslam Cumhuriyeti Ordusu ikincisi ise

⁷¹ Yüksel Taşkın, "Devrim Sonrası İran'da Siyaset: Aktörler, Stratejiler ve Gelecek", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No: 39 (Ekim 2008), s. 24.

⁷² Poorbagher, *a.g.t.*, s.84.

⁷³ Hüseyin, *a.g.e.*, s.219

⁷⁴ Tayyar Arı, *Basra körfezi ve Ortadoğu'da Güç Dengesi 1978-1996*, Alfa Yayınları, İstanbul, 1996, s. 31.

⁷⁵ Ray Takeyh, *Gizli İran* (çev. Cem Küçük), Ekvator Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 36.

İslami Devrim Muhafız Birlikleridir. İslam Cumhuriyeti Ordusu, askeri usullerle oluşturulmuş bir ordu olmakla birlikte devrimi korumakla sorumlu tutulmuştur. İkinci grup ise devrimi korumak adına devrimi sonuna kadar koruyan birlikler olmuşlardır⁷⁶. Her iki askeri güç de devrimin ülkeye yerleşmesinde ve korunmasında önemli roller üstlenmiştir.

c. Humeyni Dönemi'nin Genel Özellikleri

Humeyni'nin devrim öncesinde ve devrim sırasında ortaya çıkan en önemli özelliği muhalif güçleri bir arada tutma başarısı ve İran halkının istekleri doğrultusunda söylemlerini kurmasıdır. Bu söylemler arasında halkın en çok arzuladığı eşitlik kavramı ön plana çıkmaktadır. Ancak Humeyni, devrimi birlikte yaptığı kişileri tavsiye ederek aslında iktidarının umulanın aksine demokratik olmayacağını çok da üstü kapalı olmayan bir şekilde ifade etmiştir. “*Özünde Humeyni'nin uygun yönetim konsepti çoğulcu amaçlarla uzlaştırılamayan dini bir mutlakiyetti. İslam Cumhuriyeti'nin sürekli olarak kendini liberalleştirememesi, nispeten, bu ağır mirastan ve onun demokratik yükümlülüğü küçük görmesinden kaynaklanmaktadır*”⁷⁷. Humeyni sadece siyasal düzeni değiştirme yolunda adımlar atmamış toplumsal düzeni de değiştirmiştir. Öncelikle eğitim sisteminde değişikliğe giden Humeyni Üniversitelerin müfredatını değiştirerek iki yıl kapalı kalmasını sağlamıştır. Televizyon ve gazeteler İslami yayın yaparak bir nevi Humeyni propagandası yapmışlardır. Devrimde öncü görevlerde olan kadınlar dini elbise giymek zorunda bırakılmıştır. Ayrıca üniversitelere, devlet görevlilerine ve silahlı kuvvetlere girişte İslami kurallara bağlılık testi ve ideolojik standartlar uygulaması getirilmiştir. Bu dönem içerisinde İran halkına devrime veya devrimi yapan kişilere karşı herhangi bir olumsuz düşüncesinin olması yine İran halkı tarafından ihbar edilmeli düşüncesi özendirilmiştir⁷⁸. Böylelikle Humeyni toplumu İslami bir şekilde biçimlendirme çalışmalarını sürdürmüştür.

Özetle Humeyni, Şii İslam'ına yeni bir boyut getirerek devrimde birlikte yola çıktığı insanlardan ayrılmıştır. İslam'la Marksist düşüncenin zırt olduğu düşüncesiyle sol düşüncüyü bertaraf etmiş, Anayasaya Velayeti Fakih'i getirerek aslında teokratik bir toplumun temellerini ortaya atmıştır. Humeyni döneminde iktidar çevresinde Humeyni karşıtı görüşlerden elimine olmuş elit bir tabaka da oluşmuştur. Bu tabaka aslında Humeyni'nin devrimin devamlılığını sağlayacak bir yönetici sınıf olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁷⁶ Hüseyin, *a.g.e.*, s. 218.

⁷⁷ Takeyh, *a.g.e.*, s.22.

⁷⁸ *A.g.e.*, s.38.

Bugün Cumhurbaşkanı olan Ahmedinejad'ın da bu gruptan olduğu bilinmektedir.

1989'da Humeyni'nin ölmesi İran'ın siyasal yönetim yapısında değişikliğe yol açmıştır. İran Başkanlık sistemine geçmiştir⁷⁹. Aslında 1989 Anayasası İran'da siyasi rejimin sağlamlaştırılması ve Humeyni'nin otoritesinin kurumsallaşması açısından hazırlanmıştır. Başkanlık sistemine geçişin de bu sebeple olduğunu söyleyebiliriz⁸⁰.

2. Humeyni Sonrası Değişen Yönetim Anlayışı: Rafsancani - Hatemi

Humeyni'nin ölümüyle birlikte Başkanlık sistemine geçen İran'da Seyit Ali Hamaney dini liderliğe yükselmiştir. Bununla birlikte muhafazakâr gruba yakın ancak nispeten daha ılımlı ve liberal Rafsancani cumhurbaşkanı olmuştur. 1989–1997 dönemleri arasında cumhurbaşkanlığı yapan Rafsancani, hem muhafazakâr hem de reformcu taraflar arasında karma bir politik görüşe sahip bir siyaset izlemiştir⁸¹. Ancak Rafsancani iki kez üst üste cumhurbaşkanlığını kazansa da dış politikada açılımlar konusunda etkili olamamakla birlikte; ekonomik anlamda da başarılı olamamıştır⁸². Rafsancani, 1934 senesinde çiftçi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Humeyni'nin öğrencisi olarak Kum'da yetişmiştir. Devrim öncesinde Cumhur-e İslam partisinde aktif rol oynayan Rafsancani, devrim sonrasında da Devrim Konseyinde yer almıştır. Rafsancani, liberal bir ekonomik politikayı benimserken, otoriter bir yönetim anlayışını benimseyen geleneksel bir kişiliğe sahiptir. Rafsancani dönemi Humeyni döneminin aksine daha çok reformcu ve yapısalcı bir dönemdir. İran'ın savaş döneminde kaybettiği ekonomik güç ve istikrarın yeniden kazanılması için çalışmış olan Rafsancani, liberal politikaya uygun düşecek girişimci ekonomik politikaların uygulanmasını sağlamıştır⁸³.

Rafsancani'den sonra Hatemi'nin başkanlığı kazanmasıyla ülkenin reformist kanadında hareketlenmeler olmuştur. Hatemi'nin geçmişine bakıldığında akademik alt yapıya sahip bir din adamı kişiliğini görmek mümkündür. Ancak Hatemi'nin diğer bir özelliği ülkedeki sol kanattan geliyor olmasıdır. Hatemi'nin seçilme başarısı aşırı baskıcı rejime karşı oyların birleşmesinin yanında kadın ve öğrenci hareketlerinin de desteğini

⁷⁹ Çevik, *a.g.e.*, s. 181.

⁸⁰ Çitlioğlu, *a.g.m.*, s.37-40.

⁸¹ Cavid Veliev, "İran'da Cumhurbaşkanlığı Seçimleri", *Cumhuriyet Strateji*, 13 Haziran 2005, Yıl:1, Sayı 50, s.12

⁸² Halis Çevik, *a.g.e.*, s. 181.

⁸³ Çitlioğlu, *a.g.m.*, s.41

almasıdır⁸⁴. Özellikle kadınların toplumsal rol ve statülerinde bir değişime gidileceğinin sinyalini veren Hatemi'ye göre kadınların eğitimi, onların haklarının bilincinde olmalarını sağlayacak güçtür⁸⁵. İran'da dönem itibarıyla Cumhurbaşkanı Rehber belirlemekle birlikte genelde meclis başkanının cumhurbaşkanı olarak belirlenmektedir. O dönem içerisinde meclis başkanlığında Natık Nuri bulunmaktadır ve Cumhurbaşkanlığına da bu isimin geleceği düşünülmektedir. Ancak, Hatemi'nin bu konudaki akılcı davranışı sonucu değiştirmiştir. Hatemi; Rehber Hamaney'in bu göreve kendisini uygun bulmuyorsa rehberin haklı olduğunu ve buna uyulması gerektiğine dair bir beyanatta bulunmuştur. Bu söyleme karşı Rehber, seçimlerin meşruiyetini korumak adına, halkın seçeceği kişinin Cumhurbaşkanı olacağı ve seçilen kişinin de halk meşruiyetine sahip olacağına dair bir açıklama getirmek durumunda kalmıştır. Böylece Hatemi, hem rehberin rızasını almış hem de halkın oylarını toplamıştır⁸⁶.

Hatemi'nin siyasal geçmişi onu reformcu anlayışa sürüklese de Rafsancani'den farklı bir politika izlemiştir. Rafsancani'nin liberal politikasına karşılık Hatemi, daha halkçı bir politika benimsemiş ve halk grupları arasında eşitliği sağlayacak İslami bir model düşünmüştür. Bu model çerçevesinde halk hareketlerine izin veren, hukuki kuralların işlendiği bir toplumsal düzen ile dış politikada Avrupa'daki diplomatik temsilciliklerin açıldığı daha ılımlı sayılabilecek bir politika gerçekleştirmek istemiştir. Ancak Hatemi'nin bu tavrı ülkedeki aşırı muhafazakâr kesimi rahatsız etmiştir. Bu durum ise İran'da son sözü söyleme hakkına sahip olan Rehber ile Hatemi arasında bir çekişmeye neden olmuştur. Hem içeride hem dışarıda ikiliklerin yaşanması siyasi yapıda sorunlar ortaya çıkarmıştır. Bu çekişmenin galibi ise muhafazakâr kanat olmuştur ve muhafazakâr Ahmedinejad'ın seçilmesine olanak tanımıştır⁸⁷.

3. Muhafazakârlığın Geri Dönüşü: Mahmud Ahmedinejad

Siyasal düzlemin din temelli olarak inşa edildiği İran'da, Ahmedinejad, reformlardan veya siyasal yelpazeye çağdaş bir açı getirmekten ziyade Ortadoğu bölgesinin hamiliğini üstlenmeye yönelik demeçler vererek, Batı dünyasına yönelik karşıtlığının altını çizmiştir. İslam Devriminin toplumsal alanda istenilen dönüşümü yaratmadığının farkında olan Ahmedinejad, seçim konuşmalarında mevcut rejimin alternatifsiz oluşuna vurgu yaparak

⁸⁴ A.g.m., s. 42

⁸⁵ Mehmet Ozan Aşık, "1851 Yılında Günümüze İran Eğitim Sisteminin Beklenmeyen Sonuçları", *Sosyoloji Dergisi*, Sayı:16, Ankara, 2006, s. 152.

⁸⁶ Çitlioğlu, A.g.m., s. 43

⁸⁷ A.g.m., s.45.

“Velayet-i Fakih” modelinin değiştirilemez olduğunu ifade etmiştir⁸⁸. Ahmedinejad’ın doğduğu ve gençliğini geçirdiği dönem aslında İran’ın son yüzyıldaki tarihini belirleyen öne önemli dönemleri içinde barındırmaktadır. 1956 senesinde demirci bir babanın oğlu olarak doğan Ahmedinejad, İran’daki değişimlere de yakından tanık olmuştur. 1979 devrimi ile politikleşmeye başlayan Ahmedinejad, Humeyni’nin destekçilerinden biri ve İslam Cumhuriyeti Partisi’nin aktif militanlarından biri olmuştur⁸⁹. Bu ortamın yetiştirdiği Ahmedinejad, devrim süreciyle birlikte gelişen ABD karşıtı politikanın da aktif savunucularından biri olmuştur. ABD’ye karşı son yıllardaki sert ve taviz vermez görüntüsü onun dış politikadaki çizgilerini de oluşturmaktadır.

Bir önceki Cumhurbaşkanı Hatemi’nin nispeten ılımlı ve dengeli görünen devlet politikası Ahmedinejad dönemiyle beraber değişikliğe uğramış; daha sert ve tavizden uzak bir politika izlenmeye başlanmıştır. Nükleer enerji alanında geri adım atmaktan kaçınan İran, Hindistan ve Pakistan’la, Uluslararası Atom Enerji Ajansı’nda (IAEA) yer almalarından ötürü daha ılımlı ve işbirliğine dayalı bir iletişim stratejisi geliştirerek, batılı devletlere karşı Rusya ile de nükleer enerji konusunda işbirliği yöntemleri üzerinde çalışmıştır⁹⁰.

Ahmedinejad’ın cumhurbaşkanı seçilmesi İran’da yaklaşık 15 senedir devam eden reformist hareketlerin de duraklama dönemine girmesine yol açmıştır. Zaman zaman popülist, provoke edici ve agresif bir politika izleyen Ahmedinejad, ABD tehdidi karşısında rejimini daha da keskin çizgilerle güçlendirmiştir. Ancak dış politikada izlenen bu katı tutum, iç politikada soru işaretlerini beraberinde getirerek, iktidarın meşruiyetinin Haziran 2009 seçimlerinde alınan çoğunluğa rağmen toplumun önemli sayılabilecek bir kesim tarafından sorgulanmasına neden olmuştur⁹¹. Günümüzde Ahmedinejad iktidarı hala devam ederken, seçimlerin muğlaklığı ile ilgili bir sonuca varılamamıştır. Protestoların şiddetli ve kanlı bir şekilde bastırılmaya çalışılması, İran’da hala muhalif güçlerin çok fazla söz hakkına sahip olamadığının göstergesi olarak nitelendirilebilmekle birlikte buna bağlı bir demokrasi anlayışının da gelişemediği gözlemlenmektedir.

⁸⁸ Bülent Aras, “Ahmedinejad Başkanlığında İran’da Siyasal İktidarın Haritasını Çıkarmak”, *Satranç Tahtasında İran Nükleer Program* (Ed. Kenan Dağcı, Atilla Sandıklı), Tasam Yayınları, İstanbul, 2007, s.22.

⁸⁹ Taşkın, *a.g.m.*, s.40.

⁹⁰ Murat Yeşiltaş, “İran 2005”, *Ortadoğu Yıllığı 2005*, Ed. Kemal İnat; Ali Balcı, Nobel Yayınları, Ankara, 2006, s.101.

⁹¹ Çitlioğlu, *a.g.m.*, s. 46.

SONUÇ

İran'ın güçlü bir devlet yapısına sahip olduğu, kabul edilen bir gerçektir. Bununla birlikte İran, zengin petrol rezervleri, Ortadoğu'daki coğrafi ve siyasal konumu, Şiilik İslam'ına dayalı yapısı ve nüfusu ile de dikkatleri üzerine çekmektedir. Yüzyıllar boyunca çeşitli hanedanlıkların yönetimi altında olan İran'da devlet geleneği gelişirken, demokrasi kültürü geri planda kalmıştır. İran'ın toplumsal yapısı dikkate alınacak olunursa; etnik unsurların çeşitliliğine rağmen, Şiilik mezhebi etrafında bir arada toplanmış İranlıları görmek mümkündür. Bunun yanı sıra, ülke içerisinde Türkmen nüfusun fazlalığı ve Sünni mezhebine bağlı Kürtlerin yoğunluğu da dikkat çekmektedir. Aynı zamanda İran, hiçbir batılı ülkenin göz ardı edemeyeceği bir konjonktüre de sahiptir. Özellikle Şah dönemi sırasında İngiltere ve ABD'nin İran petroleri üzerindeki tutumu, ülkenin bağımsız hareket edebilme özgürlüğünü oldukça kısıtlamıştır. Buna bağlı olarak; Sovyetlerin ve kısmen Almanya'nın da işin içine girmesi, İran'ın çoğu zaman bağımsız hareket edememesine yol açmıştır.

Pehlevi Hanedanlığı döneminde modernleşme ve milliyetçilik üzerine çeşitli çalışmalar yapıp, genç öğrenciler yurtdışına eğitime gönderilse de modern bir devlet oluşturmada güçlü bir tabanın oluşmasına olanak sağlayamamıştır. Yapılan modernleşme hareketlerinin halk tarafından ihtiyaçların dışında olarak görülmesi, ulemaların bu çalışmalarını aşırı laik bulması ve muhalif grupların kültürel geleneklere aykırı görmesi sebebiyle modernleşme çabaları tepkiyle karşılanmıştır.

Aslında 20. yüzyılın başlarında muhalif gruplar tarafından gerçekleştirilen devrim anayasal bir düzen getirirse de hem ülkedeki iç karışıklıklar hem de dış ülkelerden gelen yoğun baskılar sebebiyle çok fazla gelişim göstermeden etkinliğini kaybetmiş Şah'ın ya da dış ülkelerin güdümünde hükümetler oluşturulmuştur. Bu dönemde despotik yönelim anlayışı, modernleşme çabalarıyla dengelenmeye çalışılsa da bu çabaların halkın refah düzeyini arttırmaması ve isteklerinin karşılanması yönünde zayıf kalması; İran'da daha zengin bir hayat yaşamak umuduyla demokrasi ve insan hakları kavramlarına yönelik ihtiyacın artmasına sebep olmuştur. Halkın demokrasi özlemi, aslında daha ferah bir yaşam alanının yaratılması ile şekillenmiştir. Aslında bu özlem Çarşı esnafı, Ulemalar ve eğitilmiş aydın diye tabir edebileceğimiz liberal ve sol grupların etkisiyle güçlenmiştir. Gelir kaynaklarının adaletsiz dağılımı ve buna bağlı olarak zengin-fakir arasındaki uçurumun derinleşmesi, hükümet karşıtlarının eleştirilerini daha da su yüzüne çıkarmıştır. Bu ortamda kurulan hükümetlerin de çeşitli sebeplerden dolayı başarısız olması; yeni bir yönetim anlayışına ihtiyaç

olduğu fikirlerini ön plana çıkarmıştır. Bu anlayış ileride cumhuriyeti getirecek olsa da Velayet'i Fakih'e dayalı teokratik bir devlet biçiminin oluşmasına sebep olacaktır. Halkın büyük çoğunluğunun fakir olması hayatlarındaki bu boşluğu muhafazakâr düşünceyle kapatmasına neden olmuştur. Böylelikle kamusal alan, camilere taşınmış, çözüm yolunu da bu mecrada görmüştür.

İran halkı İran'daki çeşitli güçlerin güdümünde Cumhuriyeti ilan etmiştir. Ancak gelinen son nokta göz önüne alındığında devrim, halkın veya İran'daki -bir grup ulemanın dışındaki - siyasal grupların istekleri doğrultusunda yoluna devam etmemiştir. Her ne kadar anayasa demokratik ve halkçı olarak görülse de Velayeti Fakih gibi bir kurumun varlığı İran'ı demokratik olmaktan çok teokratik bir devlet yapısına dönüştürmüştür. Ayrıca seçilen kişilerin de İslami Cumhuriyet Partisinden çıkması tek parti yönetiminin tüm olumsuzluklarının yaşanmasına sebep olmaktadır. Son zamanlarda ise reformcu politikacılar yerine muhafazakâr politikacıların seçilmesi İran'ı daha fazla içe kapatmaktadır.

Demokrasinin sacayaklarından biri olan, ekonomik özgürlük ve gelişim petrol gelirlerinin fazla olmasına rağmen hala halkın gelir seviyesinde bir iyileşmeye neden olamamıştır. Geçim sıkıntısında olan halkın demokratik bir söyleme girişmesi ise oldukça zor görünmektedir. Bunun yanı sıra Devrim Muhafızları gibi askeri bir örgütün varlığı tüm muhalif seslerin cılızlaşmasına sebep olmaktadır. Dinin yarattığı toplumsal baskı ise halkın içe dönük ve gelişmeye kapalı bir yapı sergilemesine neden olmaktadır.

Sonuç olarak İran'ın anayasal düzene sahip olması ve ülke başkanlarının seçim yoluyla başa gelmesi bazı düşünürlerin ifade ettiği şekilde İran'ın demokratik olduğu anlamına gelmemektedir. İran'da siyasetin din üzerinden yapılması, onun demokratik olamayacağı konusundaki görüşleri desteklemekle birlikte, teokratik yönetim anlayışına sahip olduğunun da bir göstergesidir.

KAYNAKÇA

___ ___, “İran Niçin, Nereye?”, *Uluslararası Güvenlik ve Stratejik Araştırmalar Merkezi*, İstanbul, 2009, s.6. Erişim Adresi: <http://busam.bahcesehir.edu.tr/rapordosya/İran-nicin-nereye.pdf> Erişim Tarihi: 25.11.2009.

___ ___, “İran’ın Bölgesel Politikalarına Bakış”, Erişim Adresi: <http://www.tasam.org/index.php?altid=426> Erişim Tarihi: 25.11.2009

ARAS, Bülent; “Ahmedinejad Başkanlığında İran’da Siyasal İktidarın Haritasını Çıkarmak”, *Satranç Tahtasında İran Nükleer Program* (Ed. Kenan Dağcı, Atilla Sandıklı), Tasam Yayınları, İstanbul, 2007.

ARI, Tayyar; *Basra körfezi ve Ortadoğu’da Güç Dengesi 1978-1996*, Alfa Yayınları, İstanbul, 1996.

ARI, Tayyar; *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007.

ARMAOĞLU, Fahir; *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914–1990*, (Cilt I:1914–1980), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1994.

AŞIK, Mehmet Ozan; “1851 Yılında Günümüze İran Eğitim Sisteminin Beklenmeyen Sonuçları”, *Sosyoloji Dergisi*, Sayı:16, Ankara, 2006

ÇEVİK, Halis; *Uluslararası Politikada Ortadoğu*, NKM yayıncılık, Konya, 2005.

ÇİTLİOĞLU, Ercan; “İran’ı Anlamak”, *Uluslararası Güvenlik ve Stratejik Araştırmalar Merkezi*, İstanbul, 2009, Erişim Adresi : <http://busam.bahcesehir.edu.tr/rapordosya/irani-anlamak.pdf> Erişim Tarihi: 25.11.2009.

HALLİDAY, Fred; “İran Devrimi: Eşitsiz Gelişme ve Dinci Popülizm”(Çev. H. Erkan Sakallıoğlu), *İran Devrimi Din, Antiemperyalizm ve Sol* (Der. Serpil Üşür), Belge Yayınları, İstanbul.

HÜSEYİN, Asaf; *İran’da Devrim ve Karşı Devrim*(Çev. Taha Cevdet), Pınar Yayınları, 1988.

KEPEL, Gilles; *Cihat İslamcılığın Yükselişi ve Gerilemesi* (Çev. Haldun Bayrı), Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2001.

KIŞLALI, Ahmet Taner; *Siyasal Sistemler Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.

KÖSE, Rıza; *Türk Basınında İran Reformcu Hareketi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2005.

LEWİS, Bernard; *Ortadoğu* , (Çev. Selen Y. Kölay), Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2006.

MOGHADAM, Val; “*Anti Emperyalizm mi, Sosyalizm mi? İran’da Devrim ve Sol*”, içinde *İran Devrimi Din, Antiemperyalizm ve Sol* (Der. Serpil Üşür), Belge Yayınları, İstanbul, 1992.

MUADDEL, Mansur; “*İran’da Şii Ulema ve Devlet*”, içinde *İran Devrimi Din, Antiemperyalizm ve Sol* (Der. Serpil Üşür), Belge Yayınları, İstanbul, 1992.

NİRAY, Nasır; “*Petrol’ün Ortadoğu Siyasi Gelişmelerine Etkisi*”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, Cilt:IV, Sayı:2, Elazığ, 2006.

POORBAGHER, Gholamreza; *İran’da 1979 Devrimi’nden Sonra Egemenlik ve Siyasal İktidar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.

SANDER, Oral; *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitabevi, Ankara, 1996.

TAKEYH, Ray; *Gizli İran: İslam Cumhuriyetinde Güç ve Paradox* (Çev. Cem Küçük), Ekvator Yayınları, İstanbul, 2007.

TAŞKIN, Yüksel; *Devrim Sonrası İran’da Siyaset: Aktörler, Stratejiler ve Gelecek*, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* No: 39 (Ekim 2008).

TURAN, Kemal; “*İran Nükleer Krizinde Bıçak Sırtında Siyaset*”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Haziran 2008, Sayı 7.

VELİEV, Cavid; “*İran’da Cumhurbaşkanlığı Seçimleri*”, *Cumhuriyet Strateji*, 13 Haziran 2006, Sayı:50.

VELİEV, Cavid; “*İran’ın Etnik Yapısı*”, *Cumhuriyet Strateji*, 27 Haziran 2005, Sayı:52

YEŞİLTAŞ, Murat; “*İran 2005*”, *Ortadoğu Yıllığı 2005*, Ed. Kemal İnat; Ali Balcı, Nobel Yayınları, Ankara, 2006.

YILMAZ, Hakan; *Tarih Boyunca İhtilaller ve Darbeler*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2002.